

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	6 Eylül 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	1 Kasım 2024
Atıf/Citation:	Çiftçi, Ö., & Tansü, Y. E. (2024). Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 417-438
DOI:	10.35237/suitder.1544497
Benzerlik / Similarity: %	%8

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti

The Seljuk State of Turkey in Qadi Ahmed Ghaffârî's Tarikh Jehan Ara

Ömer ÇİFTÇİ* - Yunus Emre TANSÜ**

Öz

Tarih ilmine dair gerçeklerin ortaya çıkarılmasında tercüme faaliyetlerinin ehemmiyeti yadsınmaz bir gerçektir. Yaşadığı döneme damga vurmuş bir devlet, topluluk ya da kişi hakkında kaleme alınacak yazıların güvenilirliği o döneme ait kaynaklara ulaşım bunları tahlil etmekten geçmektedir. Siyasi olayların yanı sıra devletlerin ekonomik, kültürel, idari, mimari, ticari vb. yönlerinin tam anlamıyla ve doğru bir şekilde ortaya çıkarılması da yine kaynak eserlerin incelenmesiyle mümkündür. Tarihe damga vurmuş bir olay ya da olguyu araştırırken sadece çağdaş müelliflerin eserlerinde zikredilen kayıtlarla bir yargıya varmak bilgilerin tekrarı ve taklidinden öteye gitmeyecektir. Modern tarihçiler tarafından birçok eser tercüme edilerek ilim alemine kazandırılmıştır. Bu minval üzere çalışmamıza konu edindiğimiz Târîh-i Cihân-ârâ adlı eser, Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvînî (ö. 975/1567) tarafından Farsça olarak kaleme alınmış muhtasar umumi tarih kitabıdır. Çalışmanın konusunu eserin ikinci bölümünde anlatılan Rum (Anadolu) Selçukluları oluşturmaktadır. Müellif, bu bölümde fazla detaya inmeyerek sadece zikrettiği sultanın dönemindeki önemli olayları nakletmektedir. Makalede, eserin Hasan-ı Nerâkî tarafından yapılan neşri esas alınarak Selçuklular tarihi çalışmalarına katkıda bulunulması açısından tercüme edilmiş ve notlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadı Ahmed Gaffârî, Târîh-i Cihân-ârâ, Türkiye Selçuklu Devleti, Selçuklu Tarihinin Kaynakları.

Abstract

The importance of translation activities in revealing the facts about the science of history is an undeniable fact. The reliability of the articles to be written about a state, community or person who left a mark on the period he lived in depends on accessing and analysing the sources of that period. In

* Bilim Uzmanı, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Gaziantep/TÜRKİYE, E-Posta: omerciftci99@icloud.com, ORCID ID: 0000-0002-8057-4615.

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE, E-Posta: ytansu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6183-5306.

addition to political events, the economic, cultural, administrative, architectural, commercial, etc. aspects of states can be fully and accurately revealed by analysing the source works. When researching an event or phenomenon that has left its mark on history, making a judgement only with the records mentioned in the works of contemporary authors will not go beyond the repetition and imitation of information. Many works have been translated by modern historians and brought to the world of science. In this respect, the work titled *Târîkh Jehân Ârâ*, which is the subject of our study, is a concise general history book written in Persian by Ahmad b. Muhammad-i Ghaffârî-i Qazvînî (d. 975/1567). The subject of our study is the Rum (Anatolian) Seljuks described in the second part of the work. The author does not go into much detail in this section and only narrates the important events of the period of the sultan he mentions. In our study, based on the publication of the work by Hasan al-Narâqî, it has been translated and annotated in order to contribute to the studies on the history of the Seljuks.

Keywords: Qadi Ahmad Ghaffârî, Tarikh Jehan Ara, Seljuk State of Turkey, Sources of Seljuk History.

Eser ve Müellif Hakkında

Kadı Ahmed b. Muhammed Gaffârî Kazvînî (ö. 975/1567), Safevî (1501-1736) şahı I. Şah Tahmasb (ö. 984/1576) döneminde yaşamış İranlı edip ve tarihçidir. Araştırmacı Sâdık Seccâdî'ye göre Gaffârî 900 (1494-1495) yılında Kazvin de doğmuştur. Ancak İngiliz şarkiyatçısı Charles A. Storey, müellifin 920 (1514/1515) yıllarını anlatırken, “Tanrı kullarının en kemteri olan bu hakirin doğumu, aynı senenin Zilhicce ayında (Şubat 1514) Kavs burcunda Rey yakınlarındaki Tahran’da gerçekleşti” (Gaffârî, 1342 hş., s. 277) şeklinde zikrettiği bölümü referans alarak doğum tarihinin 920 (1514/1515) olduğunu söylemektedir. Mensup olduğu aile yüzyıllar boyunca aydın bir soydan gelmektedir. Ünlü Şâfiî fakih ve el-Hâvî’s-sagîr müellifi Abdülgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvînî (ö. 665/1266) onun atalarındandır. Müellif, Gaffârî ismini Abdülgaffâr’dan almıştır. Bazı âlimler Gaffârî ailesinin soyunun sahâbe Ebû Zer el-Gıfârî’den (ö. 32/653) geldiği söyleyerek onun ismini Gıfârî olarak da zikretmektedir. Babası Rey kadısı olarak tanınmış olan ve Visâlî mahlasıyla şiirler de yazan Kadı Muhammed’dir. Çocukluğu ve eğitimi hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Gaffârî'nin eserleri ve üstlendiği görevlerden çok iyi bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Gaffârî de babası gibi kadılık yapmış ve yine onun gibi Safevî hükümdar ve şehzadeleriyle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Hac görevini yaptıktan sonra Deybül’e (Hindistan) giderek burada ikamet etmeye başlamıştır. Gaffârî, sadece İran ve Hint coğrafyasında tanınmış bir yazar değildir. *Nigâristân* adlı eserinin Osmanlı Türkçesine çevrilmesinden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti’nde (1300-1922) de tanınmış bir yazardır. Gaffârî, 975 (1567/1568) yılında Deybül’de vefat etmiştir. Gaffârî'nin ölüm tarihi bazı kaynaklarda 905 (1499/1500) veya 965 (1557/1558) şeklinde geçse de bu doğru değildir. Zira iki eser kaleme alan müellif, bunlardan birini 959’da (1551/1552), diğerini ise 972 (1564/1565) yılında tamamlamıştır (Seccâdî, 1996, s. 280).

Kadı Ahmed Gaffârî, iki eser kaleme almıştır. Bunların ilki *Nigâristân (Târîh-i Nigâristân)* adlı eserdir. Eser, müellif tarafından 959 (1551/1552) yılında tamamlanıp Safevî şahı I. Şah Tahmasb’a ithaf edilmiştir. Döneminde meydana gelmiş 330 tarihi hikâyeyi ve olayı ihtiva eden eser, *Nüzhet-i Cihân ve Nâdire-i Zamân (Nigâristân Tercümesi)* adıyla Altıparmak Mehmed Efendi tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. *Nigâristân* 1829 ve 1859’da Bombay’da basılmış, ayrıca Murtazâ Müderris-i Gılânî tarafından *Târîh-i Nigâristân* adıyla neşredilmiştir (Huart, 1979, s. 706; Seccâdî, 1996, s. 280).

Kadı Ahmed Gaffârî tarafından yazılan ikinci eser *Târîh-i Cihan-ârâ*’dır. Bu eser, özellikle farklı bölgelere hükmeden ve az bilinen hanedanların tarihi hakkında değerli bilgiler içermesi ve hanedanlar arasındaki akrabalık ilişkilerine dikkat çekmesi nedeniyle son derece değerlidir. Eser dibaçenin (ön sözün) ardından unvan olarak adlandırılan bir fasıldan ve nüsha diye isimlendirilen üç kısımdan müteşekkildir. Birinci kısım; Peygamberler ve On İki İmam hakkında bilgi vermektedir. İkinci kısımda; İslâmiyet’ten önceki padişahlar hakkında bilgiler ortaya konulduktan sonra İslâmiyet

döneminin hanedanları hakkında malumatlar vermektedir. İslâmiyet öncesi hanedanlar üzerinde bilgi verilirken eski ve efsanevi Türk hakanları (Türk Han, Alınca Han, Tatar Han, Ordu Han, Baydu Han, Sevinç Han, Kara Han, Oğuz Han, Gün Han, Ay Han, Yulduz Han, Mengli Han, İl Han, Boğa Han vd.) da anılmıştır. İslâmiyet döneminde hakkında bilgi veren Türk hanedanları olarak Tolunoğulları (868-905), İhşîdîler (935-969), Gazneliler (963-1186), Selçuklular (1040-1308), Hârizmşahlar (1097-1231), Karahanlılar (840-1212), Dulkadiroğulları (1337-1522), Karamanoğulları (1256-1474), Altın Orda Hanlığı (1241-1502), Çağatay Hanlığı (1227-1370), Timurlular (1370-1507), Şeybânîler (1500-1599), Osmanlılar, Karakoyunlu (1351-1469) ve Akkoyunlular (1340-1514) sayılabilir (Gündüz, 2019, s. 22-23). Gaffârî'nin kitabın yazımında birçok eserden faydalandığı anlaşılmaktadır. Müellif, yararlandığı bazı eserlerin yazar ve kitap isimlerini zikretmektedir. Mesela Mâzenderan meliklerinin zikrettiği bölümde XIII. yüzyılın meşhur tarihçi ve coğrafyacısı olan Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân* eserinden yararlanmıştır. "*Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-Büldân'ında zikredilmiştir ki o, (Şervin bin Rüstem), güçlenerek Taberistan, Dilman ve kavmini istila etmişti*" diyerek eserin ismini ve müellifini de zikretmektedir. Bundan başka Gaffârî, Bîrûnî'nin (ö. 453/1061 [?]) *el-Âsârü'l-Bâkiye Ani'l-Kurûni'l-Hâliye*, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Târîh*, Mîr Yahyâ Kazvî'nin (ö. 962/1555) *Lübbü't-Tevârih*, Ebû Bekr-i Tihri'nin (ö. 882/1477) *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, İbn Bezzâz'ın (ö. 759/1358) *Safvetü's-Safâ*, adlı eserinden yararlandığı anlaşılmaktadır. *Târîh-i Cihân-ârâ'*da bazı şairlerin isimleriyle birlikte şiirlerine de zikredildiği görülmektedir. Bu şairler arasında Zahîr-i Fâyâyî, Şeyh Sadî, İbni Yemîn ve Hindistan'da doğmuş olan Emîr Hüsrev sayılabilir.

Gaffârî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ'* sı kendisinden sonraki Safevî tarihçileri tarafından başvuru bir eser olmuştur (İçer, 2020, s. 10-13). Seyyid Hasan Esterabadî ve İskender Bey Münşî gibi Safevî tarihçiliğinin önemli isimleri, *Târîh-i Cihân-ârâ'*yı kaynak olarak kullanmıştır. *Târîh-i Cihân-ârâ'* nın bilinen en eski nüshası İstanbul'daki Bayezid Kütüphanesi'nde 2397 arşiv numarasıyla kayıtlı olup 990 (1582) tarihlidir. Pişdâdîler, Keyânîler (MÖ 900-775) ve Sâsânîler (226-651) ilgili bölümler İngilizce çevirileriyle birlikte *Epitome of the Ancient History of Persia* adıyla W. Ouseley tarafından Londra'da (1799), Altın Orda Devleti (1241-1502) ile ilgili bölüm ise Rusça tercümesiyle birlikte *Sbornik Materialov* adı altında Leningrad'da (1941) neşredilmiştir. Eserin Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler'e ait bölümü Buket Gündüz, Karahanlılar'dan Timurlara kadar olan bölümü ise Ali İçer tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin tamamı Hasan-ı Nerâkî tarafından Tahran'da yayımlanmıştır (1342 hş.).

Târîh-i Cihân-ârâ' nın dördüncü bâbının altıncı faslı Selçuklulara ayrılmış ve Selçuklular tarihi dört bölüm halinde anlatılmıştır. Birinci bölümde Selçukluların ortaya çıkışından başlayıp Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları olarak isimlendirilen dönem hakkında ikinci bölümde Rûm (Anadolu) Selçukluları hakkında üçüncü bölümde müellifin Şam Selçukluları olarak isimlendirdiği Suriye Selçukluları, dördüncü bölümde ise Kirman Selçukluları hakkında bilgi verilmektedir. Bu çalışmada *Târîh-i Cihân-ârâ'* adlı eserin Türkiye Selçuklu Devleti ile ilgili bölümünün Türkçe tercümesi yapılarak notlandırılmıştır.¹

Makalede Arapça ve Farsça pek çok müellifle eserlerine yer verilmiş ve isimlerde meydana gelecek farklılıkları engellemek adına *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'*nde yer alan imla kurallarının kullanılması uygun görülmüştür. Eserin çevirisinde orijinal metne sadık kalmak şartıyla anlaşılır bir Türkçe düşüncesiyle gerekli yerlere parantez () içinde eklemeler yapılmıştır.

¹ Tercüme yapılırken eserin Hasan-ı Nerâkî tarafından yapılan neşri esas alınmıştır.

(TERCÜME)

İkinci Satır

Roma (Türkiye) Selçukluların Bâbında

Önsöz

Kutalmış bin İsrail b. Selçuk² Rey'de Alparslan ile kavgaya tutuştu. Alparslan 456 (1063/1064)³ senesinin Muharrem ayında Nişabur'dan ona doğru yürüdü. İkili, Dâmegân yakınlıklarındaki Vadi el-Meleh'te karşı karşıya geldi. Kutalmış astronomi bildiğinden o gün savaş olursa uğursuzluk getirir diyerek tuz bataklığına su eklemiş ta ki (vadiyen) geçmek mümkün olmasın.⁴ Ancak Alparslan bir yol bulup (vadiyi) geçmeyi başardı ve aralarında savaş başladı.⁵ Savaş bitince Kutalmış'ın cesedini yerde buldular ve kimin öldürdüğü belli olmadı.⁶ Alparslan

² Kutalmış, Selçuklular'ın atası Selçuk Bey'in torunu ve Selçuk Bey'den sonra ailenin başına geçen Arslan Yabgu'nun oğludur. Babasının Gazneli Sultan Mahmûd tarafından esir edilmesi sırasında yanında bulunuyordu. Kendisi de babası gibi bir süre esaret hayatı yaşasa da tutulduğu kaleden kaçmayı başardı. Babasını kurtarmak istese de başaramayarak amcası Musa Yabgu ile kuzenleri Tuğrul ve Çağrı Bey'in yanına gitmiştir. Dandanakan Savaşı'ndan sonra sultan olan kuzeni Tuğrul Bey'in himayesine giren Kutalmış, kendisine verilen birçok askerî görevi yerine getirmeye çalıştı. bk. Azîmî, 2006, metin, s. 9-10; Büндârî, 1943, s. 9-10; Reşîdüddin, 1999, II/5, s. 7, 11, 20; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 36, 41; Sevim, 1987, s. 30-31; Sevim, 1971, s. 6-9; Sümer, 2002a, s. 480.

³ Kutalmış, Selçuklu tahtını ele geçirmek adına ilk harekâtına 453 (1061) yılında kuzeni Sultan Tuğrul'a karşı gerçekleştirmiştir. Kaynaklarda Kutalmış'ın neden isyan ettiği hakkında bir bilgi olmasa da bunun sebebi kuvvetle muhtemel Sultan Tuğrul'un ölmeden önce Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı veliaht ilân etmiş olmasıdır. Sultan Tuğrul, Damgan (Dâmegân) yakınlarındaki müstahkem Girdkûh Kalesi'ne kapanan Kutalmış'ın üzerine birlikler gönderse de başarılı olamamıştır. Daha sonra Sultan Tuğrul, başında olduğu orduyla Kutalmış'ın üzerine gitmiş ancak yine başarılı olamamıştır ve bu mesele için veziri Amîdülmülk el-Kündürî'yi görevlendirmiştir. Amîdülmülk el-Kündürî muhasarayı başarılı bir şekilde gerçekleştirmiş olsa da Sultan Tuğrul'un 455 (1063) yılında vefat etmesi yüzünden bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. bk. Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 114; Turan, 2009, s. 147; Sevim ve Merçil, 1995, s. 46-47; Sümer, 2002a, s. 480; Kesik, 2001, s. 97-99.

⁴ "Kutalmış Türk olduğu halde astroloji ilmini mükemmel derecede biliyordu. Kutalmış bu ilminden gayri etnolojiyi de biliyordu. Onun ölümünden sonra çocukları da astroloji tahsil etmeye bu ilmin üstatlarını yanlarında barındırmaya devam ettiler" (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 24). Ayrıca bk. İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 558; Ömerî, 2010, XXVI, s. 256; Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 177; Müneccimbaşı, 2017, I, s. 73.

⁵ "Kutalmış'ın içinde saltanatı ele geçirme isteği belirdi. Bu maksatla büyük bir ordu toplayıp Rey üzerine yürüdü. Diğer taraftan Alparslan da Rey'e bir ordu gönderdi ve bu ordu Kutalmış'tan önce Rey'e vardı. Kutalmış, Rey'in köylerini ve yörelerini yağmaladı. Alparslan onun üzerine yürüdü. Yaklaştığında Kutalmış tâli'nde bir uğursuzluk gördü. Bunun üzerine o günlerde Sultan ile savaşmak istemedi. Aralarında tuzlu bir vadi vardı. Sultanın geçmesini engellemek için Kutalmış oraya su akıttı. Ancak halkın hilesiyle kaza önlendi ve sultanın ilerlemesine engel olamadı. Bunun üzerine sultan, ona kuvvet sevk edip onun askerini yendi, onlardan pek çok kişiyi öldürdü ve esir aldı" (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 23-24). Ayrıca bk. Zehebî, 1984, XVIII, s. 112; İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 558; İbn Kesîr, 1991, XII, s. 90; Kazvîni, 1387 hş., s. 430; Ömerî, 2010, XXVI, s. 255-256; Zehebî 1990, XXX, s. 285; Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 176-177; Karamanî, 1992, II, s. 453; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 54-57; Müneccimbaşı, 2017, I, trk. trc., s. 73. Krş. Köymen, 2011, III, s. 44-46; Turan, 2009, s. 147-149; Sevim ve Merçil 1995, s. 48-49; Sümer 1972, s. 100; Sümer, 2002a, s. 480-481; Kafesoğlu, 1979, s. 353-416; Kafesoğlu, 1989, s. 526; Kesik, 2001, s. 97-105.

⁶ Kutalmış'ın savaş alanında nasıl öldüğü hakkında kaynaklar farklı bilgiler aktarmaktadır. Kazvîni, atından düştükten sonra kafasını taşa vurarak öldüğünü söylemektedir (Kazvîni, 1387 hş., s. 430). Büндârî ve Reşîdüddin Fazlullâh, atından düşerek öldüğünü belirtmektedirler (Bündârî, 1943, s. 27; Reşîdüddin, 1999, II/5, s. 28). İbnü'l-Esîr ve Zehebî, nasıl öldüğü hakkında kimsenin net bir bilgisi olmadığını ancak korkusundan öldüğünü söyleyenler olduğunu aktarmaktadırlar (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 23-24; Zehebî, 1984, XVIII, s. 112). Sadruddîn el-Hüseynî ve Ahmed b. Mahmûd, savaş meydanında aldığı yaralar yüzünden sığındığı bir koyun ahırında öldüğünü rivayet etmektedirler (Hüseynî, 1933, s. 31; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 56). Krş. Turan, 2009, s. 147-149; Sevim ve Merçil, 1995, s. 48-49; Sümer, 2002a, s. 480-481; Kafesoğlu, 1979, s. 353-416; Kafesoğlu, 1989, s. 526; Kesik, 2001, s. 97-105.

(Kutalmış'ın) çocuklarını⁷ öldürmek istedi ancak Hoca Nizâmü'l-Mülk mâni oldu (Reşîdüddin, 1999, II/5, s. 28; Hüseyinî, 1933, s. 31; Aksarâyî, 1944, s. 16; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 56).⁸

(I.) Süleyman Şah

(Sultan Alparslan), Süleyman b. Kutalmış'ı Şam'ın bazı bölgelerine göndermişti.⁹ Süleyman 477 yılının Şaban ayında (Aralık 1084), 358 (968/969) senesine kadar Müslümanların istilasında olan ve daha sonra Roma İmparatorluğu'nun eline geçen Antakya şehrini (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 89; Zehebî, 1999, II, s. 5; İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 574; Ebû'l-Fidâ, 1997, II, s. 8; Muslihüddîn Lârî, 2014, s. 559) Firdevs-i Rûmî'ye¹⁰ hile yaparak ele geçirdi ve böylece namını duyurdu.¹¹ Kuzeni Tutuş b. Alparslan Süleyman Şah'ın başarılarını kıskanıp onunla savaşa gitti (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 96-97; Aksarâyî, 1944, s. 20-21; İbnü'l-Adîm, 1954, II, s. 96-97; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 118-119; İbn Vâsıl, 2010, II, s. 142; Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 333; Azîmî, 2006, metin, s. 20; Kazvîni, 1387 hş., s. 473-474; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013, XIX, s. 403). 479 senesinin Safer (Mayıs/Haziran 1086) ayında (Süleyman Şah Tutuş'la girdiği savaşa) vefat etti.¹²

⁷ Kutalmış'ın, Süleyman Şah, Mansur, Alp İlek (Yülük) ve Devlet (Dolat) adlarında dört oğlu bulunmaktaydı. Ancak Alp İlek (Yülük) ve Devlet'in (Dolat), Sultan Alparslan tarafından esir edilip edilmediği hakkında kaynaklarda net bir bilgi yoktur. Anna Komnena, Kutalmış'ın oğullarından sadece ikisinin Sultan Melikşah'ın yanında esir olduğunu zikretmektedir (Anna Komnena, 1996, s. 206). Ayrıca bk. Nicephoke Bryennios, 1955-1957, XXV-XXVII, s. 902; Matthieu d'Edessa, 1858, s. 211; trk. trc. 2000, s. 186. Krş. Köymen, 1993, s. 71; Kesik, 2001, s. 105.

⁸ Gaffârî'nin aktardıklarından farklı olarak birtakım kaynaklar, Alparslan'ın Kutalmış'ın cesedini görünce onun başında ağladığını ifade etmektedirler. Hatta Kutalmış'ı kaybettiğinden dolayı son derece üzüntüye kapıldığını, Nizâmülmülk'ün onu teselli ettiğini aktarmaktadırlar. bk. İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 23-24; İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 558; Zehebî, 1990, XXX, s. 285; Ömerî, 2010, XXVI, s. 256; Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 177; Müneccimbaşı, 2107, I, s. 73. Krş. Turan, 2009, s. 147-149; Sevim ve Merçil, 1995, s. 48-49; Sümer, 2002a, s. 480-481; Kafesoğlu, 1979, s. 353-416; Kafesoğlu, 1989, s. 526; Kesik, 2001, s. 97-105.

⁹ "...Kutalmış'ın oğlu Süleyman Şah'ı ve adamlarını ülke sınırları içinde bırakmak uygun olmaz. Onların zararı dokunur' cevabını verdi. Nizâmülmülk, 'Onlar sınır boylarına gönderilsinler ve orada ikamet etsinler. Onlardan meliklik ve emîrlik sıfatları alınsın ki sefalet içinde yaşasınlar' dedi. Sonra onlara Birecik ve Urfa arasında Diyarbakır'da bir yer belirlediler. Süleyman Şah'ı akraba ve adamlarıyla birlikte oraya gönderdiler" (Aksarâyî, 1944, s. 16). Ayrıca bk. Kazvîni, 1387 hş., s. 473; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 65; Hândmîr, 1380 hş., II, s. 538.

¹⁰ Batılı kaynaklarda Philaretos şeklinde zikredilmektedir. bk. Anna Komnena, 1996, s. 194; Honigmann, 1970, s. 121; Sevim 2000, s. 107.

¹¹ "Antakya hâkimi Philaretos (el-Firdûsü'r-Rûmî) buradan ayrıлып Rum diyarına gitmiş ve buraya bir şahne tayin etmişti. Philaretos halka ve aynı şekilde askerlere çok kötü muamele ederdi, hatta oğlunu bile hapsedmişti ve bu sebeple de oğlu ile Antakya şahnesi şehri Süleyman b. Kutalmış'a teslim etmek üzere anlaşılabilir ve ona mektup gönderip davet ettiler. Bunun üzerine Süleyman üç yüz süvari ve çok sayıda piyadeden müteşekkil bir kuvvetle deniz yoluyla hareket etti. Daha sonra karaya çıkıp sarp dağlar ve çok dar ve zor boğazlardan geçerek sözleştikleri yere vardı. Şahne ve maiyetindekilerle anlaşarak merdiven kurup surlara çıktı ve şahne ile iş birliği yapıp şaban ayında (Aralık 1084) şehri zapt etti. Şehir halkı direnip savaştı, fakat Süleyman onları birbiri ardından mağlup etti ve içlerinden birçok kişiyi öldürdü, sonra da geri kalanları bağışladı. 'el-Kusiyan' adıyla bilinen kaleyi teslim aldı, bu arada sayısız denecek kadar mal ele geçirdi. Halka çok iyi davrandı, adaletle hükmetti. Şehrin tahrip edilen kısımlarını tamir etmelerini emretti. Bu arada askerlerinin halkın evlerine girmelerini ve onların arasına karışmalarını yasakladı" (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 89). Ayrıca bk. Ebû'l-Fidâ, 1997, II, s. 8; Aksarâyî, 1944, s. 19-20; *Urfalı Mateos*, 2000, s. 161-162; Anna Komnena, 1996, s. 194; Kazvîni 1387, hş., s. 473; *Târîh-i Âl-i Selcûk* 1378 hş., s. 78-79; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 117; Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 331; İbn Vâsıl, 2010, II, s. 142; Hândmîr, 1380 hş., II, s. 538; Azîmî, 2006, metin, s. 19; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XIX, s. 384; İbnü'l-Adîm, 1954, II, s. 86-88; İbnü'l-Şîhne, 1984, s. 212-213; İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 574; Zehebî, 1999, II, s. 5; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 16-17. Krş. Yınanç, 1944, I, s. 122-124; Sevim, 1990, s. 31-35; Sevim, 2000, s. 108-112; Turan, 1971, s. 71-73; Honigmann, 1970, s. 121-122; Sevim ve Merçil, 1995, s. 424-425; Sevim, 2010, s. 103-105; Sümer, 2009, s. 380.

¹² "Savaşçılar, ölümlerin eşyalarını aldıkları sırada, yakut ve çok değerli ve nefis altınlarla işlenmiş bir zırh ele geçirmişler ve bunu, Tutuş'a iletmişler. Bunun üzerine Tutuş, o zırhı yanına getirtmiş ve 'Bu, hükümdarlardan alınan zırha benziyor' demiş ve hemen zırhın alındığı yere gitmiş ve birdenbire uzaktan birisini kana bulanmış bir hâlde görmüş ve 'Bu, sanki Süleyman Şah'a benziyor' demiş ve beraberindekilere 'Ben, ölümler arasında sizlere gösterinceye değin onu bana gösterip söylemeyiniz' demiş ve nihayet Süleyman Şah'ın cesedini göstermiş. Bunun üzerine ona 'Bunu nereden bildiniz?' denilince o, 'Onun ayağı, benim ayağıma, yani Selçukoğullarının ayaklarına benziyor' demiş ve daha sonra da kendi diliyle, yani Türkçe olarak ona 'Size zulmettik, sizi bizden uzaklaştırdık ve de sizi işte böyle öldürdük' demiş ve sonra da eliyle gözlerini silmiş ve onun ölümüne çok acıyıp üzülmüş ve onu en iyi kefenlerde kefenledikten ve namazını kıldıktan sonra Halep'e götürüp Müslim'in mezarının yan tarafına defnettirmiş" (İbnü'l-Adîm, 1954, II, s. 97-98). Süleyman Şah'ın nasıl öldüğüyle ilgili kaynaklar farklı bilgiler kaydetmektedir. Kerîmüddin Aksarâyî, Ebû'l-Ferec ve Anna Komnena, Süleyman Şah'ın kendisini öldürdüğünü belirtmektedirler (Aksarâyî, 1944, s. 20-21; Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 333; Anna Komnena, 1996, s. 195). Buna mukabil Azîmî ve

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti

(I.) Kılıç Arslan b. Süleyman¹³

Antakya'nın fethedilme haberi Sultan Melikşah'a ulaşınca gayet mutlu oldu. (Ancak) daha sonra Süleyman vakasından dolayı endişelendi.¹⁴ Ebûl-Gazi, Kılıç Arslan'a saltanatı teslim etti ve günden güne mal ve mülkü arttı.¹⁵ 489 (1095/1096) yılında Antakya'yı almaya kalkan ecnebi ordusuyla yoğun bir savaşa girip galip geldi ve şöhreti her yere yayıldı. 499 (1105/1106) yılında Ruhâ (Urfa) ve Soruj ve Harrân'ı ecnebilere almayı başardı. 495 (1101/1102) senesinde az sayıda askerle yüz bin ecnebiyle savaşa girip galip geldi (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 185-188, Azîmî, 2006, metin, s. 24-25, 27; İbnü'l-Kalânîsî, 1932, s. 41, 50, 59, 73, 77, 79, 80; *Haçlı Tarihi*, 2013, s. 51-54; *Anonim Süryani Kroniği*, 2019, s. 16-17, 21-22; *Urfalı Mateos*, 2000, s. 231). Daha sonra Musul hâkiminin (Çökürmüş) isteği üzerine orayı (Musul) fethetmek istedi ve 20 Zilkade 537'de (6 Haziran 1143)¹⁶ o bölgeyi istila etti.¹⁷ Habur nehri kenarında savaş başladı ve Kılıç Arslan'ın ordusu mağlup geldi. Kılıç Arslan sudan geçmek istedi ancak nehre düşüp boğuldu. Cesedi Habur nehri kenarındaki Şemsâniye köyünde¹⁸ defnedildi (İbnü'l-Esîr 1864, X, s. 397-398; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 157-158; İbnü'l-Ezrak 1959, s. 273; Aksarâyî, 1944, s. 28-29; Kadı Ahmed 2015, I, s. 438-439).¹⁹

(I.) Mesud

Urfalı Mateos, Süleyman Şah'ın Tutuş'un askerleri tarafından öldürüldüğünü aktarmaktadırlar (Azîmî, 2006, metin, s. 20; *Urfalı Mateos*, 2000, s. 169). İbnü'l-Esîr ise zikredilen bu müelliflerin rivayet ettiği iki farklı görüşü de kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 96-97). Ayrıca bk. İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 577; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 119; Ebü'l-Fidâ, 1997, II, s. 10; Kazvîni, 1387 hş., s. 473-474; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, XIX, s. 403; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 152; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 18. Anonim Selçuknâme müellifi, Süleyman Şah'ın savaş alanında değil zikretmediği bir hastalık yüzünden 516 (1122) yılında öldüğünü rivayet etmiş olsa da bu zikrin hatalı olduğu aşikardır (*Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 79). İbn Vâsıl, Tutuş'un Süleyman Şah'ın savaş meydanında öldüğünü ancak üç gün sonra öğrendiğini zikretmektedir (İbn Vâsıl, 2010, II, s. 142). Krş. Turan, 1971, s. 73-76; Sevim, 1990, s. 36-38; Sevim ve Merçil, 1995, s. 425-426; Köymen, 1993, s. 78-79; Sevim, 2010, s. 103-105; Sümer, 2009, s. 380.

¹³ Urfalı Mateos Kılıç Arslan'ın 1085 tarihinde doğduğunu kaydetmektedir (*Urfalı Mateos*, 2000, s. 164). Ancak 1107'de öldüğünde on bir yaşında bir çocuğu bulunduğu dikkate alınarak daha önceki bir tarihte doğduğu söylenebilir (Demirkent, 2022, s. 396).

¹⁴ Süleyman Şah, Hıristiyan âleminin kutsal şehirlerinden sayılan Antakya'nın fetih haberini Sultan Melikşah'a ulaştırınca Sultan, buna oldukça sevinmiş ve başşehir İsfahan'da fethi kutlamak amacıyla törenler yaptırmıştır. Hatta devrin ünlü şairi Ebü'vverdî bu fetih sebebiyle bir kaside dahi kaleme almıştır. Ancak Sultan Melikşah, Antakya'nın fethedilmesinden kısa bir zaman sonra Süleyman Şah'ın kardeşi Tutuş'la yaptığı savaşta ölmesi yüzünden oldukça endişe duymuş ve bir mektup vasıtasıyla Tutuş'a kızgınlığını bildirmiştir. Bu olaydan sonra Sultan Melikşah Halep'te bozulan düzeni yeniden tesis etmek için harekete geçmiştir. Sultan'ın Halep'e geleceğini öğrenen Tutuş, korkusundan kaçmıştır. bk. Yâfiî, 1997, III, s. 99; Muslihuddîn Lârî, 2014, s. 560; Özaydın, 2012, s. 447.

¹⁵ "Haşhaşın'ın öldürdüğü Horasan Sultanı, büyük Süleyman'ın (Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın) iki oğlunu kendi yanında tutuyordu. Bunlar, onun (Sultan Melik Şah'ın) feci ölümünden sonra Horasan'dan kaçtılar ve çabucak İznik'e vardılar. Kentin savunucuları onları görür görmez coşkunlukla karşıladılar ve Ebûl-Gazi, İznik'i baba mirası olarak hemen onlara teslim etti. İki içinde büyük olan, Kılıç Arslan denilen, sultan sanını aldı" (Anna Komnena, 1996, s. 206). Krş. Kafesoğlu, 1973, s. 100-101; Merçil, 2013, s. 109-110; Turan, 1977, s. 681-688.

¹⁶ Müellifin burada verdiği tarih hatalıdır (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 397-398; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 156; Ebü'l-Fidâ, 1997, II, s. 40). Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, Musul'un Sultan I. Kılıç Arslan tarafından 19 Nisan 1107 tarihinde alındığını dile getirmektedirler (Sevim ve Merçil, 1995, s. 432-433). Işın Demirkent ise 22 Mart 1107 olarak aktarmaktadır (Demirkent, 2022, s. 397).

¹⁷ Musul hâkimi Çökürmüş'ün Emîr Çavlı tarafından esir edilmesi üzerine Musul ileri gelenleri onun 11 yaşındaki oğlu Zengî'yi yerine geçirmişlerdi. Musul Kalesi kumandanı Guzoğlu ve şehir halkı, Sultan Kılıç Arslan'a haber göndererek süratle Musul'a gelmelerini ve Emîr Çavlı'dan şehri kurtarmalarını ve bunun karşılığında da Musul'u kendilerine vermeyi vadettiler. Bu haberi alan Sultan ordusuyla beraber Musul'a gelerek 25 Recep 500 (22 Mart 1107) tarihinde şehrin hâkimiyetini ele geçirdi. bk. *Urfalı Mateos*, 2000, s. 231; Ebü'l-Ferec, 1945, II, s. 346; İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 395-396; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 157; Ebü'l-Fidâ, 1997, II, s. 40; İbnü'l-Verdî, 1970, II, s. 30-31; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 146-147; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 20. Krş. Turan, 1971, s. 108; Sevim ve Merçil, 2005, s. 432; Demirkent, 2022, s. 397.

¹⁸ Sultan I. Kılıç Arslan'ın cesedi Habur nehri yakınlarındaki Şemsâniye köyü yakınlarında bulunmuştur. Cenazesi Meyyâfârikîn'a götürüldü ve kendisi için yaptırılan "Kubbetü's-Sultan" türbesine defnedilmiştir. bk. Demirkent, 2022, s. 398.

¹⁹ Urfalı Mateos, Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümüyle ilgili şu ifadeleri zikretmiştir: "Sultan Kılıç Arslan bu büyük muharebede öldü ve Hıristiyanlar onun için büyük matem tuttu. Çünkü o, her bakımdan çok iyi ve tatlı bir zattı" (*Urfalı Mateos*, 2000, s. 231). Krş. Demirkent, 1996, s. 56-58; Turan, 1971, s. 109; Sevim ve Merçil, 2005, s. 432-433.

Mesud b. Kılıç Arslan,²⁰ veraset gereği melik oldu.²¹ 537 (1142/1143) senesinde Emîr Muhammed b. Dânişmend'in ölümünden sonra Malatya, Elbistan ve çevresini ele geçirdi (Müneccimbaşı, 2017, II, s. 25; Sümer, 2004, s. 339-342). Şam hükümdarı Atabeg Nureddin Mahmûd onun damadıydı. 558 (1162/1163) yılında vefat etti (Kazvînî, 1378 hş., s. 473-474).²²

(II.) Kılıç Arslan

Kılıç Arslan, (babası I. Mesud'un ardından) Konya'da tahta geçti ve devletin sınırlarını genişletti (İbnü'l-Esîr, 1871, XI, s. 271; Süryânî Mihail, 1944, II, s. 248-250; Niketas Khoniates, 1995, s. 124-126; Ansbertus, 1827, s. 87; Başkumandan Simbat, 1946, s. 61; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 421-422).²³ Abbâsî halifesi Nâsır (Kılıç Arslan'nın) kızı Halâtîe lakaplı²⁴ Selçuk Hâtun'a (daha önce Nûriddin Muhammed Kara Arslan'ın nikahındaydı) meftun oldu.²⁵ Kılıç Arslan'ın on oğlu vardı (Ebû'l-Fidâ, 1977, II, s. 171; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 148)²⁶ ve her biri Rum'un (Anadolu) bir bölgesinin hâkimiydi.²⁷ En sonunda evlatları onun uzayan saltanatından bıkip devletinin önemli ve esas

²⁰ Urfalı Mateos, Sultan I. Kılıç Arslan'ın Mesud'la birlikte dört oğlu olduğunu belirtmektedir (*Urfalı Mateos*, 2000, s. 231). Osman Turan, Sultan'ın oğullarının isimlerini Şahinşah, Mesud, Arap ve Tuğrul Arslan olarak nakletmektedir (Turan, 1971, s. 111). Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Sultan'ın Mesud dışında bir oğlunun olmadığına dair zayıf bir rivayetin olduğunu ifade etmektedir (Müneccimbaşı, 2017, II, s. 25).

²¹ Cenâbî, Mesud'un tahta geçiş tarihini 503 (1109/1110) yılı olarak göstermektedir. Ancak Mesud'dan önce tahta kardeşi Melikşah'ın (Şahinşah) geçtiği hakkında rivayetler olduğunu da eklemektedir (Cenâbî, 2023, s. 59). Ebû'l-Ferec, Sultan Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine tahta önce oğlu Melikşah'ın (Şahinşah) daha sonra Mesud'un geçtiğini kaydetmektedir (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 349). Anna Komnena, tahta ilk olarak Melikşah (Şahinşah) geçtiğini ancak daha sonra kardeşi Mesud tarafından gözlerine mil çekilerek öldürüldüğünü belirtmektedir (Anna Komnena, 1996, s. 498-501). Süryânî Mihail, tahta ilk olarak Tuğrul Arslan'ın geçtiğini, daha sonra yerine Melikşah'ın (Şahinşah) hükümdar olduğunu, son olarak da Mesud'un kardeşi Melikşah'ı yakalatarak gözlerine mil çektiğini ve onun yerine geçtiğini aktarmaktadır (Süryânî Mihail, 1944, II, s. 54-55). Kerîmüddin Aksarâyî, Melikşah'ın ismini hiç anmadan Mesud'un saltanatından bahsetmektedir (Aksarâyî, 1944, s. 29). Ayrıca bk. İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 158. Krş. Turan, 1971, s. 158-160; Merçil, 2013, s. 112-113; Sümer, 2004, s. 339-342; Kesik, 2004a, s. 58-59; Kesik, 2014, s. 15-26.

²² İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Fidâ ve Cenâbî, Sultan Mesud'un 551 (1156/1157) yılında öldüğünü zikretmektedirler (İbnü'l-Esîr, 1871, XI, s. 132; Ebû'l-Fidâ, 1997, II, s. 114; Cenâbî, 2023, s. 60). Buna mukabil Ebû'l-Ferec, sultanın 550 (1155/1156) yılında öldüğünü belirtmektedir (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 393). Krş. Merçil, 2013, s. 116; Sümer, 2004, s. 339-342.

²³ Sultan II. Kılıç Arslan'la Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos arasında 1176'da meydana gelen ve Bizans'ın Anadolu'yu Türkler'den geri alma ümidini tamamen yok eden savaş olan Miryokefalon Muharebesi hakkında geniş bilgi için bk. Turan, 1971, s. 205-211; Merçil, 2013, s. 119; Ostrogorsky, 2011, s. 361; Özyayın, 2022, s. 400.

²⁴ Ebû'l-Ferec, Selçuk Hatun ismini zikretmeyerek onun "Halataita" olarak anıldığını kaydetmektedir. bk. Ebû'l-Ferec 1945, II, s. 519.

²⁵ "Rivayet edildiğine göre Sultan Kılıç Arslan'ın kızı olan ve kendisine Halataita denilen Hatun Mekke'yi ziyaret için giderken Bağdat'a uğramıştı. Halifeye onun güzelliğinden bahsedilmiş, o da sarayının ihtiyar kadınlarını, onu kendisine nişanlamak üzere göndermişti. Hatun evli olduğunu bildirerek özür diledi ve halifeyle evlenmesinin imkânsız olduğunu anlattı. Daha sonra Bağdat'tan ayrılarak Mekke'ye giden Hatun halifeden korkarak memleketine Suriye yoluyla dönmeye karar verdi. Halife Nâsır da onun bu şekilde hareket edeceğini peşinen tahmin ettiği için atlılarından bir kıtayı Mekke'yi ziyarete gidiyor gibi onun peşine takmıştı. Hatun yolunu değiştirmeye karar verince bunlar ona engel oldular ve kuvvet kullanarak onu tekrar Bağdat'a getirdiler. Hatun Bağdat'a varır varmaz kendisine kocasının ölmüş olduğu bildirildi. Kocasının nasıl ölmüşü, onu Allah bilir. Fakat Nâsır onu çağırarak saraya aldı ve onunla evlendi... Bu kadın birkaç sene sonra vefat edince Halife Nâsır onun için büyük bir matem tuttu..." (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 519-520). Ayrıca bk. Cenâbî, 2023, s. 61-62.

²⁶ Süryânî Mihail, Ebû'l-Ferec ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Sultan II. Kılıç Arslan'ın 12 oğlu olduğunu kaydetmektedirler (Süryânî Mihail, 1944, II, s. 290; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 463; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 31). Buna mukabil İbn Bibî, Kerîmüddin Aksarâyî ve Niğdeli Kadı Ahmed, 11 oğlu olduğunu belirtmektedirler (İbn Bibî, 1956, s. 13; 1996, I, s. 31; Aksarâyî, 1944, s. 29; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 439). Cenâbî ise net bir rakam vermese de 9 oğlunun ismini zikretmektedir (Cenâbî, 2023, s. 62-63). Krş. Turan, 1971, s. 217; Merçil, 2013, s. 121; Sevim ve Merçil, 1995, s. 445-446; Özyayın, 2022, s. 401. Öte yandan, Mûsâmeretü'l-Ahbâr'ın M. Nuri Gençosman ve F. N. Uzluk tarafından yapılan tercümesinde Kılıç Arslan'ın on beş oğlu olduğu (Aksarâyî, 1943, s. 126) kaydedilirken Mürsel Öztürk tarafından yapılan tercümede on bir oğlu olduğu belirtilmektedir (Aksarâyî, 2000, s. 22). Osman Turan'ın neşrettiği metninde de "yâzdeh peser" on bir oğul ibaresi bulunmaktadır (Aksarâyî, 1944, s. 29).

²⁷ "Sultan II. Kılıç Arslan, büyük oğlu Kutbüddin Melik Şah'a Sivas ve Aksaray'ı, Rükneddin Süleyman Şah'a Tokat ve Karadeniz'e kadar uzanan toprakları, Muhyiddin Mesud Şah'a Ankara merkez olmak üzere Çankırı ve Eskişehir'e kadar uzanan bölgeyi, Nûreddin Mahmud Sultanşah'a Kayseri ve civarını, Muğisüddin Tuğrul Şah'a Elbistan'ı, Muizzüddin Kayser Şah'a Malatya'yı, Nâsırüddin Berkayaruk Şah'a Niksar ve Koyulhisar'ı, Nizâmeddin Argun Şah'a Amasya'yı, Sencer Şah'a Ereğli'yi, Arslanşah'a Niğde'yi, en küçük oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'e merkezi Uluborlu (Borgulu) olmak üzere Konya'nın doğusundan Kütahya'ya kadar uzanan toprakları vermiştir" bk. İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 57-58; Aksarâyî, 1944, s. 30; İbn

şahsiyetlerinden olan İhtiyâreddin Hasan b. Üfer'i öldürdüler ve böylelikle Kılıç Arslan'ın elini kolunu bağladılar.²⁸ O da zaman zaman bir oğlundan kaçıp diğerinin yanına gidiyordu. En son (en küçük oğlu) Gıyâseddin Keyhusrev'in yanına gitti. O (Gıyâseddin Keyhusrev) babasının rızasını almaya çalıştı. Beraber Konya'ya gidip orayı ele geçirdiler²⁹ ve o sırada babası 588 yılı Şaban ayının ortasında (25-26 Ağustos 1192) vefat etti. Naaşı Konya'ya götürülüp Türbetâbad'a defnedildi (İbn Bîbî, 1956, s. 30; İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 57-59; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 462-463; Cenâbî, 2023, s. 64; İbn Haldûn, 2000, V, s. 192-193; Fasîh-i Hâfî, 1341 hş., II, s. 270).³⁰

(II.) Rükneddin Süleyman

Gıyâseddin Keyhusrev, babası II. Kılıç Arslan'ın ardından veliaht olarak tahta oturdu. Ondandır büyük olan abisi Süleyman bu duruma dayanamayıp diğer kardeşlerini de yanına alarak Konya'yı kuşatmaya gitti. Keyhusrev şehri ona bırakıp ülke dışına kaçtı.³¹ Süleyman, 598 (1201/1202) yılında Erzurum ve Kars ve çevresini istila edip aynı yılın Zilkade başında Gürcülerle Bisicgerd³² yakınlarında savaşa girdi. O sırada bayraktarın atının ayağı fare deliğine girdi ve askerinin elindeki bayrak düştü. Bu sebeple Selçuklu ordusu dağıldı.³³ Süleyman intikam için Rum'a geri döndü ancak ecel fırsat vermedi. 6 Zilkade 600 (6 Temmuz 1204) yılında kulunç hastalığına yakalanarak Malatya ve Konya arasında yolda hayatını kaybetti (İbn Kesîr, 1991, XIII, s. 37; İbn Vâsıl, 1960, III, s. 160; Ebû'l-Fidâ, 1977, II, s. 195; Cenâbî, 2023, s. 65-66).³⁴ Kerametli bir şahsiyete sahip olduğu için onun methinde şair Zahîr-i Fâryâbî şöyle demiş:³⁵

Mest zülfü meclisi perişan ederse

Haldûn, 2000, V, s. 192; Nüveyrî, 2004, XXVII, s. 65; Cenâbî, 2023, s. 62-63; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 439. Krş. Turan, 1971, s. 217; Özeydın 2022, s. 401.

²⁸ İhtiyâreddin Hasan b. Üfer, Sultan II. Kılıç Arslan'ın oğlu Kutbeddin Melikşah tarafından öldürülmüştür. bk. İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 57; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 450; İbn Vâsıl, 1957, II, s. 411; Nüveyrî, 2004, XXVII, s. 66. Krş. Turan, 1971, s. 225-226; Günel, 2013, s. 206-207.

²⁹ Sultan II. Kılıç Arslan, oğulları arasında ülkeyi pay ettikten kısa bir zaman sonra yaptığı bu işten oldukça pişman olmuş ve oğullarının birçoğu kendisine itaat etmeyerek isyanlar çıkarmaya başlamıştır. İlk isyanı başlatan Sivas ve Aksaray'ın hâkimi olan büyük oğlu Kutbüddin Melik Şah olmuştur. Kutbüddin Melik Şah, Konya'ya gelip babasına kendisini zorla veliaht olarak ilan ettirmiştir. Ancak kısa bir zaman sonra Sultan II. Kılıç Arslan, oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'i de yanına alarak başkent Konya'ya girmiş ve oğlu Kutbüddin Melik Şah'ı defetmeyi başarmıştır. bk. Müneccimbaşı, 2017, II, s. 33; Sevim, 2022a, s. 346.

³⁰ Niğdeli Kadı Ahmed, Sultan II. Kılıç Arslan'ın ölüm tarihini 589 (1193) olarak zikretmektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 439). Buna mukabil Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvîni, sultanın ölüm tarihini 578 (1182-1183) olarak kaydetmektedir (Kazvîni, 1387 hş., s. 475). Süryânî Mihail, tarih vermeksizin sultanın Konya'ya dönerken öldüğünü (Süryânî Mihail, 1944, II, s. 289), Anonim Selçuknâme müellifi ise diğer kaynakların kayıtlarından farklı olarak sultanın İbn Avâriz adında bir kişi tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü belirtmektedir (*Târîh-i Âl-i Selçûk*, 1378 hş., s. 83). Krş. Turan, 1971, s. 228; Merçil, 2013, s. 122; Özeydın, 2022, s. 401.

³¹ Sultan II. Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine en küçük oğlu ve veliahtı Gıyâseddin Keyhusrev Konya'da tahta oturmuş ve Keyhusrev'in bu ilk saltanatı 1196 yılına kadar sürmüştür. Bu yıl içinde kardeşi Tokat Meliki Rükneddin Süleyman, Konya üzerine yürüyüp şehri ele geçirmiş ve tahta oturmuştur. Bu konuda geniş bilgi için bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 51-55; İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 58; Aksarâyî, 1944, s. 31; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 463. Krş. Turan, 1971, s. 239-241; Merçil, 2013, s. 122-123; Kaya, 2010, s. 105-106; Sevim, 2022a, s. 346-347.

³² Metinde Bisicgerd (بسیج گرد) olarak geçen yerin ismi aslında Micingerd'dir. bk. Kızıoğlu 1953, s. 373; Turan 1971, s. 252.

³³ Gürcülerle savaş devam ederken Sultan Rükneddin Süleyman'ın yanında bulunan ve hükümdarlık âlâmetlerinden biri kabul edilen çetîrî (Taneri 1993, s. 293) taşıyan askerinin üzerinde durduğu atın ayağı bir deliğin içine girmiş ve at panikleyerek çetîrî taşıyan kişiyi üzerinden atmıştır. Sancağın yere düştüğünü gören askerler, sultanın başına bir iş geldiğini düşünen askerler panikleyerek savaş düzenlerini kaybettiler. Bu durum da savaşın kaybedilmesine sebep olmuştur. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, bu savaşın 598 (1201/1202) tarihinde vuku bulduğunu ve verdiği tarihi bir başkasından değil kendi muhakemesine dayanarak yazdığını belirtmektedir. Ancak tüm bu bilgileri Gaffârî'nin eserinden aldığı ortadadır. Bu konuda en geniş bilgi Gaffârî'nin eserinde yer almaktadır. Müneccimbaşı, 2017, II, s. 36, not 58. Sultan Rükneddin Süleyman'ın Gürcistan seferi hakkında detaylı bilgi için bk. Turan, 1971, s. 254-259; Kaya 2010, 106-107.

³⁴ İbnü'l-Esîr, Sultan Rükneddin Süleyman'ın ölüm tarihini 6 Zilkade 601 (25 Haziran 1205) yılı olarak kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 59, 128). Buna mukabil Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvîni, 603 (1206/1207) yılını zikretmektedir (Kazvîni, 1387 hş., s. 476). Niğdeli Kadı Ahmed ise sultanın 598 (1202) yılında öldüğünü dile getirmektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 440-441). Krş. Turan, 1971, s. 262; Merçil, 2013, s. 124; Kaya, 2010, s. 107.

³⁵ Zahîr-i Fâryâbî, "Kasîde-i Nüniyye"sinde onu İskender-i Sâni diye övmüştür (Kaya, 2010, s. 107). Râvendî de Râhatû's-Sudûr ve Âyetû's-Sürûr adlı eserinde ondan övgüyle söz etmektedir (Râvendî, 2020, s. 411, 413).

Eğer ki can canını vermezse bile ömründen ömür gider

Bu şiiri duyan Süleyman, şaire iki bin dinar, on at, beş inek, on güzel keniz, köle ve elli kıyafet hediye etti. O kadar adaletliydi ki Ayaz adında güzide kölesi, yaşlı bir kadının elinden bir kâse yoğurdu alınca onu öldürdü.³⁶ Bilim ve ilimle gayet ilgiliydi ve bu konuda uğraşan insanları pek severdi. Bu yüzden bazıları felsefeye (olan merakından dolayı) onunla alay etmişler.³⁷

(III.) Kılıç Arslan

Kılıç Arslan b. Süleyman, babasının ardından Konya'da tahta oturdu (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 129; İbn Bîbî, 1956, s. 75; Cenâbî, 2023, s. 66; Aksarâyî, 1944, s. 32; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 441). Yaşı küçük olduğundan devlet işlerini eline alamadı (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 129; İbn Bîbî, 1956, s. 75; İbn Kesîr 1991, XIII, s. 37).³⁸ Devlet adamları,³⁹ Zekeriyâ adında birini ülke dışında bulunan Gıyâseddin'in yanına gönderip onu saltanata davet ettiler. Gıyâseddin Keyhusrev Cemâziyelevvel 601 (1204/1205) senesinde Konya'ya giriş yapıp (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 131; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 486)⁴⁰ Kılıç Arslan'ı tutuklayarak bir kaleye hapsedti.⁴¹

(I.) Gıyâseddin Keyhusrev

Gıyâseddin Keyhusrev b. Kılıç Arslan, yeğeni ardından tahta oturdu ve ecnebi elinde olan Antakya'yı⁴² 3 Şaban 603'te (5 Mart 1207) savaşarak ele geçirdi (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 129; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 488)⁴³ Daha sonra ülke dışına açılıp İstanbul (Bizans) valisiyle (Laskaris)⁴⁴ savaşta girdi. Gururla yayını çekip ok atarken ecnebilere biri sinesine (mızrakla) vurup 608 (1211/1213) senesinde onu şehadete ulaştırdı (İbn Bîbî, 1996, I, s. 121; Mîrhând, 1338 hş., IV, s. 355; İbn Kesîr,

³⁶ "Rükneddin'in Ayaz adında bir kölesi vardı. Bu köle çok yakışıklı, son derece anlayışlı ve terbiyeli biriydi. Sultan Rükneddin de ona ilgi duyar ve çok severdi. Ayaz bazı günler sultanla ava çıkardı. İşte bunlardan birinde Ayaz yorulup susadığı bir sırada yaşlı bir kadına rastlayıp ondan elindeki ayranı alıp içti ve kadına da hiçbir şey vermedi. Sultan Rükneddin avdan dönünce yaşlı kadın, onun huzuruna çıkarak Ayaz'dan şikâyetçi oldu. (Fakat) Ayaz yaptığı şeyi inkâr ederek, Allah adına yemin edip suçsuz olduğunu söyledi. Sultan Rükneddin (bu cevaptan tatmin olmayarak) doktorlara, Ayaz'a kusturucu madde içirmelerini emretti. Ayaz da böylece içtiği ayranı kustu. Rükneddin Süleyman, diğer zalimlere ibret olması için, işlediği suçun cezası olarak Ayaz'ın öldürülmesini emretti" (Cenâbî, 2023, s. 66). Ayrıca bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 84-85.

³⁷ "Onun felsefecileri desteklediği ve onlara büyük bağışlar yaptığı söylenir. Bu sebeple ulemâ tarafından tenkit edilmiş, hatta inancı bozuk olmakla, din ve şeriata karşı ilgisizlikle suçlanmıştır" (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 128). Ayrıca bk. İbn Kesîr, 1991, XIII, s. 37; İbn Bîbî, 1996, I, s. 79-80; Cenâbî, 2023, s. 66. Krş. Kaya, 2010, s. 107.

³⁸ Cenâbî ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, III. Kılıç Arslan'ın tahta çıktığında henüz on bir yaşında olduğunu ifade etmektedirler (Cenâbî, 2023, s. 66; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 38). Buna mukabil Niğdeli Kadı Ahmed, III. Kılıç Arslan'ın altı yaşında olduğunu kaydetmektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 441). Krş. Turan, 1971, s. 265; Merçil, 2013, s. 124; Sevim, 2022a, s. 347.

³⁹ Bu kişiler Selçuklu Emîri Mübârizüddin Ertokuş, Selçuklular'ın hizmetine girmiş olan Dânişmendli emîrleri Muzafferüddin Mahmud, Zahîrüddin İli ve Bedreddin Yusuf'tur. bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 97; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 38-39; Turan, 1971, s. 272; Merçil, 2013, s. 124; Sevim, 2022a, s. 347.

⁴⁰ İbn Bîbî ve Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvîni, Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in 602 (1206) yılında tahta oturduğunu zikretmektedirler (İbn Bîbî, 1956, s. 88; Kazvîni, 1387 hş., s. 476). Krş. Turan, 1971, s. 274; Merçil, 2013, s. 124; Sevim, 2022a, s. 347.

⁴¹ Kerîmüddin Aksarâyî, İbn Bîbî ve Niğdeli Kadı Ahmed, I. Gıyâseddin Keyhusrev'in yeğeni Kılıç Arslan'ı Gâvele Kalesi'ne hapsedtiğini ve onun orada öldüğünü belirtmektedirler (Aksarâyî 1944, s. 32; İbn Bîbî 1996, I, s. 108; Kadı Ahmed 2015, I, s. 441)

⁴² Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in muhasara ettiği şehir Antakya değil Antalya'dır. İbnü'l-Esîr'de böyle kaydetmiş olsa da bu kayıta yanlış olduğu aşikardır (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 129). Krş. İbn Bîbî, 1996, I, s. 115; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 488; Cenâbî, 2023, s. 66-67; Aksarâyî, 1944, s. 32; *Târîh-i Âl-i Selçûk*, 1378 hş., s. 85; Turan, 1971, s. 284; Merçil, 2013, s. 126; Sevim, 2022a, s. 347.

⁴³ Cenâbî ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, I. Gıyâseddin Keyhusrev'in Antalya'yı 2 Şaban 603 (4 Mart 1207) yılında aldığını zikretmektedirler (Cenâbî, 2023, s. 67; Müneccimbaşı 2017, II, s. 41). İbn Bîbî, bu konuda oldukça geniş bilgi vermesine rağmen tarih belirtmemektedir (İbn Bîbî, 1956, s. 95 vd.; 1996, I, s. 115-121). Ayrıca bk. Aksarâyî, 1944, s. 32; *Târîh-i Âl-i Selçûk*, 1378 hş., s. 85. Krş. Turan, 1971, s. 284; Merçil, 2013, s. 126; Baykara, 1997, s. 38; Sevim, 2022a, s. 347.

⁴⁴ Theodoros Laskaris, 1204-1222 yıllarında hüküm sürmüş İznik Rum İmparatoru'dur. bk. Ostrogorsky 2011, s. 393 vd.

1991, XIII, s. 63; İbn Vâsıl, 1960, III, s. 217).⁴⁵ İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubad adlarında iki oğlu vardı.⁴⁶

(I). İzzeddin Keykâvus

İzzeddin Keykâvus, babasının vakasında Malatya'daydı. Beş gün içinde onu Kayseri'ye getirip tahta oturtular (İbn Bîbî, 1996, I, s. 132; İbn Vâsıl, 1960, III, s. 217; Fasîh-i Hâfî, 1341 hş., II, s. 287; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 491). Bu sırada Alâeddin Keykubad kardeşi İzzeddin Keykâvus'a isyan ederek Kayseri'yi kuşattı. O da (İzzeddin Keykâvus) ordusuyla Konya'dan yola çıktı. (Alâeddin Keykubad için) işler tersine döndü ve İzzeddin kardeşini Ankara'da yakalayıp, Malatya da bulunan Mînşâr⁴⁷ kalesine hapsedti (İbn Bîbî, 1996, I, s. 154-162; İbn Vâsıl, 1960, III, s. 217-218; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 491; Aksarâyî, 1944, s. 32; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 441; Cenâbî, 2023, s. 70). Daha sonra Gazi b. Necmeddin Eyyûb'un⁴⁸ ölümü üzerine küçük oğlunun tahta oturduğu⁴⁹ Halep'i ele geçirmek istedi. O çocuğun teyzesi⁵⁰ ve Selâhaddîn Yûsuf'un yeğeni Melik Eşref⁵¹ onun yardımına geldi. (İzzeddin Keykâvus) bir şey yapamadı ve (savaşı kazanamadığı için) adamlarının birçoğunu haksız iftira sonucu katletti.⁵² O sırada hastalanıp 4 Şevval 617 (2 Aralık 1220)⁵³ yılında vefat etti (İbn Nazîf, 1981, s. 79; Cenâbî, 2023, s. 72).⁵⁴ Bu şiiri ölüm döşeginde söylemiş:

⁴⁵ Niğdeli Kadı Ahmed, I. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölüm tarihini 606 (1210) şeklinde zikretmektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 441). Buna mukabil Ebû'l-Fidâ, İbnü'l-Verdî ve Anonim Selçuknâme müellifi, 607 (1210/1211) olarak kaydetmektedirler (Ebû'l-Fidâ 1977, II, s. 195; İbnü'l-Verdî, 1970, II, s. 193; *Târîh-i Âl-i Selçûk*, 1378 hş., s. 86). Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvîni, Hândmîr ve Ahmed b. Mahmûd ise 609 (1212/1213) yılını anmaktadırlar (Kazvîni, 1387 hş., s. 477; Hândmîr, 1380 hş., II, s. 540; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 150). Ayrıca bk. Aksarâyî, 1944, s. 32; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 491. Krş. Turan, 1971, s. 284; Merçil, 2013, s. 126; Kaya, 2001, s. 152-153; Sevim 2022a, s. 348.

⁴⁶ I. Gıyâseddin Keyhusrev'in, İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubad dışında, Celâleddin Keyferidûn adından bir oğlu daha bulunmaktadır. bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 133; Münecimbaşı, 2017, II, s. 44. Krş. Turan, 1971, s. 275; Merçil, 2013, s. 126; Baykara, 1997, s. 46; Sevim 2022a, s. 347.

⁴⁷ Mînşâr, Fırat yakınlarında kurulmuş bir kaledir. bk. Yâkût el-Hamevî, 1977, V, s. 210.

⁴⁸ Müellifin zikrettiği kişi, Eyyûbîler'in Halep kolunun hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'dir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, s. 204-205; İbnü'l-Adîm, 1968, III, s. 170; İbn Hallikân, 1977, IV, s. 6-10; Ebû'l-Ferec, 1983, s. 403; Özeydin, 2004, s. 83-84.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, Melik ez-Zâhir'in Cumadelâhire 613'te (Eylül-Ekim 1216) öldüğünü ve yerine henüz 3 yaşında olan oğlu Melik el-Aziz'in geçtiğini belirtmektedir. bk. İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 204-205.

⁵⁰ Müellifin Melik el-Aziz'in teyzesi olarak zikrettiği kişi onun teyzesi değil annesi Dayfe Hatun'dur. Dayfe Hatun, Melik el-Âdil'in kızıdır. bk. İbnü'l-Adîm, 1968, III, s. 266; Yürekli, 2011, s. 333-334.

⁵¹ Eyyûbîler'in el-Cezîre ve Dimaşk kolu hükümdarıdır. Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Kaya, 2004, s. 64-66.

⁵² Halep Eyyûbî hükümdarı Melik el-Aziz'in atabegi Şihabeddin Tuğrul ve annesi Dayfa Hatun tarafından hazırlanan bu komplonun amacı, Sultan I. İzzeddin Keykâvus'u içeriden çökertmektir. Yapılan plana göre, Halep yöneticilerinin ağzından Selçuklu ordusunun üst düzey komutanlarına mektuplar yazılacak, yazılan bu mektuplarla sultanın eline geçirilmesi sağlanacak ve böylece I. İzzeddin Keykâvus'un Selçuklu ordu komutanlarıyla Halep yöneticilerinin kendisinin arkasından iş birliği yaptığı düşündürülmeye çalışılacaktır. Şihabeddin Tuğrul ve Dayfa Hatun tarafından titizlikle hazırlanan bu plan işe yaramış ve işin sonunda yenilginin verdiği öfkeyle Sultan I. İzzeddin Keykâvus, mektupta adı geçen komutanlarını, bir kulübenin içine sokarak diri diri yaktırmıştı. Daha sonra gerçeği öğrendikten sonra oldukça pişman olmuş ve öldürdüğü komutanlarının anısına Mescid-i Sûteğân (Yanıklar Mescidi) adından bir mescit yaptırmıştı. Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. İbn Bîbî, 1956, s. 182-198; 1996, I, s. 201-216; İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 227-229; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 500-501; Ebû'l-Fidâ, 1977, II, s. 212-213; Cenâbî, 2023, s. 71; *Târîh-i Âl-i Selçûk*, 1378 hş., s. 88; Turan, 1971, s. 319; Merçil, 2013, s. 129; Koca, 1989, s. 103-123; Özbek, 1995, s. 122-133; Sümer, 2022a, s. 352. Ayrıca Sibt İbnü'l-Cevzî ve Ebû Şâme el-Makdisî, Sultan I. İzzeddin Keykâvus'u bu olay yüzünden ciddi şekilde tenkit ederek onu acımasız, adaletsiz ve kan dökücü biri olarak zikretmişlerdir. bk. Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, XXII, s. 230; Ebû Şâme el-Makdisî, 1974, s. 113.

⁵³ Mîrhând, Hândmîr ve Ahmed b. Mahmud, Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un bir yıl tahta kaldığını zikrederek hataya düşmektedirler (Mîrhând, 1338 hş., IV, s. 355; Hândmîr, 1380 hş., II, s. 540; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 151). Krş. Turan, 1971, s. 293; Merçil, 2013, s. 127; Sümer, 2022a, s. 351.

⁵⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, I. İzzeddin Keykâvus'un ölüm tarihini Şevval 615 (21 Aralık 1218/18 Ocak 1219) şeklinde kaydetmektedir (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, XXII, s. 230). Buna mukabil İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Ferec, İbn Vâsıl, Ebû'l-Fidâ, İbnü'l-Verdî ve Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Sultanın 616 (1219) tarihinde öldüğünü zikretmektedirler (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 231-232; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 504; İbn Vâsıl, 1972, IV, s. 30; Ebû'l-Fidâ, 1977, II, s. 218; İbnü'l-Verdî, 1970, II, s. 205; Münecimbaşı, 2017, II, s. 55). Niğdeli Kadı Ahmed ve Anonim Selçuknâme müellifi ise sultanın ölüm tarihini 615 (1218) yılı olarak kaydetmektedirler. Ayrıca Niğdeli Kadı Ahmed 615 yılını kaydetmesinin yanı sıra, mezar kitabesinde 617 yılı yazdığını da eklemektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 441; *Târîh-i Âl-i Selçûk*, 1378 hş., s. 88). Krş. Turan, 1971, s. 319; Merçil, 2013, s. 129; Koca, 1989, s. 123-124; Sümer, 2022a, s. 352. Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un ölüm sebebi kayıtlarda verem olarak geçiyor olsa da vereme yakalanmasının en büyük sebebi komutanlarını haksız yere yaktıktan sonraki yaşadığı ağır vicdan azapları olmuştur.

Biz bu cihanı bırakıp gidiyoruz

Yüreğimize dağ basıp gidiyoruz

Bundan sonra sizin sıranız çünkü

Biz kendi sıramızı savıp geçtik

(I.) Alâeddin Keykubad

Kardeşinin ölümünden sonra (devlet adamları) onu hapisten çıkarıp⁵⁵ tahta oturtular (İbn Bîbî, 1996, I, 218-228; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XXII, s. 230; Ebû Şâme el-Makdisî, 1974, s. 113; İbn Nazîf 1981, s. 79-80; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 441).⁵⁶ Keykubad için o silsilenin en başarılısı diye biliriz.⁵⁷ Onun zamanında sayısız kale ve bölge fethedildi. Cumartesi günü 27 Ramazan 627'de (9 Ağustos 1230) Erzincan'da Sultan Celâleddin'le savaşa girip kazandı.⁵⁸ Mısır ve Şam padişahu Melik Kâmil b. Âdil b. Eyyûb, onunla (Alâeddin Keykubad) 630'da (1232/1233) savaştı ancak mağlup geldi (İbn Bîbî, 1956, s. 436-439; Münecimbaşı, 2017, II, s. 70).⁵⁹ Oktay (Ögeday) Kaan, Kazvinli bir tacir⁶⁰ vasıtasıyla onu (Alâeddin Keykubad) soruşturdu ve (Kazvinli tacir) onu (Oktay Han'a) methetti (İbn Bîbî, 1996, I, s. 448-451; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 152). (Halife) Bağdat'ta ona (Alâeddin Keykubad) Sultan- i Âzem ve Gesimul Muâzzem lakaplarını verdi.⁶¹ Sonunda tavuk yemeğiyle (Alâeddin Keykubad'dı) zehirlediler. 4 Şevval 634 (31 Mayıs 1237) Pazartesi gece yarısı vefat edip Konya'da defnedildi (İbn Bîbî, 1956, s. 457-463; İbn Kesîr, 1991, XIII, s. 146; Zehebî, 1999, II, s. 145; İbnü'l-Adîm, 1968, III, s. 232; İbnü'd-Devâdârî, 1972, VII, s. 317; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 442; İbn Tağrıberdî, 1936, VI, s. 297-298).⁶²

Sultanın bu dönemdeki ruh halini ve bu ruh halinden kaynaklı meydana gelen hastalığını en iyi şekilde zikreden İbn Bîbî, bu konu hakkında şu ifadeleri kaydetmiştir: "Bu hadisenin dehşeti gece rüyasında sultana çok azap ve korku vermiş. 'Kabirlerinden şeytan çarpmış gibi kalkarlar', ayetinin delalet ettiği insanları andıran İzzeddin, uykudan uyandığı vakit yaptıklarına çoktan pişman ve perişan olmuştu. Geride kalan emirlerine, bu hareketine mâni olmadıkları için sitem etti. Onlar, işi kaza ve kadere havaleyle özür dilediler. Gördüğü müthiş rüyanın evham ve tesiri altında kalan sultan İzzeddin Keykâvus'u, verem nöbetleri istila etti" (İbn Bîbî, 1996, I, s. 216-217).

⁵⁵ I. İzzeddin Keykâvus, kardeşi Alâeddin Keykubad'ı önce Malatya yakınlarında bulunan Minşâr Kalesi'nde, daha sonra da Kezirpert Kalesi'nde hapsedmiştir. Saltanata davet aldığı sırada bu ikinci kalede hapis bulunmaktaydı. bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 223. Krş. Turan, 1971, s. 326.

⁵⁶ Başka bir rivayete göre I. İzzeddin Keykâvus, ölüm döşeğindeyken kardeşinin tahta layık olduğunu ve kendisinden sonra devletin başına onun geçmesini vasiyet etmiş ve "Her ne kadar Melik İbrahim büyükse de Alâeddin Keykubad sevket sahibidir" demiştir. bk. İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 231-232; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 88; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 505; Cenâbî, 2023, s. 73.

⁵⁷ "Sultan Alâeddin Keykubad devrinin hükümdarları arasında nev'i şahsına münhasır bir zat idi. Çevik bir adamdı, sağlam kafalı ve temiz varlıklı idi. Arap hükümdarlarının alışık oldukları birçok mülevves itiyatlardan ve çirkin ihtiraslardan münezze bir kimse idi. Suçlulara karşı sert davranır ve hükümlerinde adaleti gözetirdi. Birçok şehirleri ve müstahkem mevkiileri zapt ederek saltanatına katmış ve gücünü yaymağa muvaffak olmuştu" (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 536-537). Ayrıca bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 239-247; İbn Kesîr, 1991, XIII, s. 146; Zehebî, 1999, II, s. 145; İbn Tağrıberdî, 1936, VI, s. 297-298; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 442; Cenâbî, 2023, s. 75; Başkumandan Simbat, 1946, s. 80.

⁵⁸ Burada sözü edilen savaş, I. Alâeddin Keykubad ile Celâleddin Hârizmşah arasında meydana gelen Yassı Çimen Savaşı'dır. Geniş bilgi için bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 374-410; Nesevî, 1953, s. 229-232; Reşîdüddin, 2010, s. 63-67; İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 319-320; Cüveynî 1911, II, s. 180-181; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 527-528; Mîrhând, 1338 hş., IV, s. 355; Ebû'l-Fidâ, 1977, II, s. 245-246; Aksarâyî, 1944, s. 33; İbnü'l-Verdî, 1970, II, s. 226; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 90; Eflâkî, 1973, I, s. 119; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 151-152; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 442; Münecimbaşı, 2017, II, s. 67-68; Cenâbî, 2023, s. 73-74; Turan, 1971, s. 369-374; Merçil, 2013, s. 132-134; Sümer, 2022c, s. 358; Taneri, 1993a, s. 250.

⁵⁹ Ebû'l-Ferec, Zehebî, Ebû'l-Fidâ ve Cenâbî, bu savaşın 631 (1233/1234) tarihinde meydana geldiğini zikretmektedirler (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 533 vd.; Zehebî, 1999, II, s. 142; Ebû'l-Fidâ, 1977, II, s. 255; Cenâbî, 2013, s. 74). Krş. Turan, 1971, s. 381; Merçil, 2013, s. 135; Sümer, 2022c, s. 358.

⁶⁰ Bu kişi Servan adıyla tanınan Emîr Şemseddin Ömer el-Kazvinî'dir. bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 448; Münecimbaşı, 2017, II, s. 71.

⁶¹ Bu sıralarda Halifelik makamında Nâsır-Lidînillâh bulunmaktaydı. bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 248-253; Münecimbaşı, 2017, II, s. 58; Hartmann, 2006, s. 399-402.

⁶² Hândmîr Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın ölüm tarihini 630 (1232/1233) yılı olarak kaydetmektedir (Hândmîr, 1380 hş., II, s. 540). Buna mukabil Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvinî, Sultanın 636 (1238/1239) yılında öldüğünü zikretmektedir (Kazvinî, 1387 hş., s. 477). Krş. Turan, 1971, 384-389; Merçil, 2013, s. 136; Uyumaz, 2003, s. 88-93; Sümer, 2022c, s. 358. Arıca Mîrhând, Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvinî ve Hândmîr, Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu Gıyâseddin Keyhusrev tarafından

(II.) Gıyâseddin Keyhusrev

Gıyâseddin Keyhusrev b. Alâeddin Keykubad, babasının ardından tahta oturdu.⁶³ İlk yanlışı, Sultan Celâleddin'in ümeralarından olan Gir (Kayır) Han'ı tutuklamak (oldu).⁶⁴ Böylece Roma'da (Anadolu) Hârizmlilerin baş vermesiyle karışıklık yaşandı. (Daha sonra) 6 Muharrem Cuma 641'de (26 Haziran 1243)⁶⁵ Moğol Mancu (Bancu) Noyan'la Köseadağ'da muharebe edip mağlup oldu ve her şeyini kaybetti (İbn Bîbî, 1996, II, s. 62-81; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 541-543; Kirakos Ganjakec'i, 1961, s. 281-284; Saint Quentin, 2006, s. 58-59; İbnü'l-Adîm, 1968, III, s. 268-269; İbnü'd-Devâdârî, 1972, VII, s. 302-303; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 91-92; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 443). Bu savaş Gıyâseddin Keyhusrev'in Anadolu'da başına gelen en büyük olaydı. En sonunda 642 (1244/1245) senesinde vefat etti.⁶⁶ İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubad adlarında 3 oğlu vardı.

(II.) İzzeddin Keykâvus

İzzeddin Keykâvus b. Keyhusrev, (babasından sonra) saltanata geçti.⁶⁷ (Daha sonra) kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ı (itaatlerini bildirmek için) Kağan'ın huzuruna gönderdi.⁶⁸ Ancak

zehirlendiğini zikretmektedirler (Mîrhând, 1338 hş., IV, s. 355; Kazvînî, 1387 hş., s. 477; Hândmîr, 1380 hş., II, s. 540). Krş. Koca, 2010, s. 347-369.

⁶³ İbn Bîbî ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, II. Gıyâseddin Keyhusrev'in 5 Şevval 634 (1 Haziran 1234) yılında tahta oturduğunu ifade etmektedirler. bk. İbn Bîbî, 1996, II, s. 19; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 74. Krş. Turan, 1971, s. 403; Sevim, 2022b, s. 348.

⁶⁴ Kayır Han, Hârizm bölgesinin önemli emîrlerinden biridir. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in Kayır Han'ı tutuklamasına sebep olan kişi, dönemin en etkili isimlerinden biri olan Sâdeddin Köpek'tir. Müellifin, II. Gıyâseddin Keyhusrev'in yaptığı bu işi yanlış olarak zikretmesinin sebebi; Kayır Han tutuklanıp hapsedildikten sonra, kendisine bağlı Hârizmli emîrler ve askerler Selçuklu topraklarına girerek birçok yerde tahribata sebep olmuştur. Bu durumda hâlihazırda Moğol tehlikesi karşısında oldukça tedirgin olan Türkiye Selçuklu Devleti'ni daha da zor duruma düşürmüştür. İbn Bîbî, meydana gelen bu olayı şöyle aktarmaktadır: "...O, siz cihan padişahımızın kulluğundan ayrılacaktır. Eğer bu ülkeden başka bir yere giderse askerlerimizin sayısı ve gücü hakkında bilgi sahibi olduğu için düşmanları devletinize karşı kıskırtır. Beldeleri zor duruma sokar. O zaman saltanatta zayıflama görülür. Onun tutuklanmasının iyi olacağı görüşündeyim. O tutuklanırsa, diğer Hârizmlilerin kaçış yolu kapanır. Korkup çekinerek doğru yola girerler ve sizden ayrılmaya kalkmazlar' dedi. Gençliğin ve tecrübesizliğin verdiği aşırı ahmaklık, gurur ve kibirle sultan, onun hile ve desisesine kanarak Kayır Han'ın tutuklanması konusunda ferman verdi. Onu getirmek için adam gönderdiler. Gelince saltanat sarayı mescidinde tuttular. Akşamüzeri bağlayarak Zamantı (Pınarbaşı) Kalesi'ne götürdüler. Kayır Han, orada bir süre hapisliğin rahmetini ve zindanın azabını çektikten sonra müzmin bir hastalığa yakalanıp Hakk'ın rahmetine kavuştu. Aynı gün durumu öğrenen Hârizm emîrleri ve askerleri kaçış yolunu tuttular. Gittikleri yerleri yıkıp yağmalayarak bütün ülkeyi sıkıntıya ve karışıklığa sürüklediler" (İbn Bîbî, 1996, II, s. 23-25). Ayrıca bk. Müneccimbaşı, 2017, II, s. 74-76. Krş. Turan, 1971, s. 407; Eldem, 2011, s. 63-64; Merçil, 2013, s. 137; Sevim, 2022b, s. 348; Kesik, 2008, s. 392.

⁶⁵ İbn Bîbî ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Köseadağ Savaşı'nın 11 Muharrem 641 (1 Temmuz 1243) yılında meydana geldiğini belirtmektedirler (İbn Bîbî, 1956, s. 517 vd.; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 80-81). Buna mukabil İbnü'l-Adîm, savaşın 13 Muharrem 641 (3 Temmuz 1243) yılında olduğunu kaydetmektedir (İbnü'l-Adîm, 1968, III, s. 269). Krş. Turan, 1971, s. 437, not 56; Eldem, 2011, s. 67; Merçil, 2013, s. 139; Sevim, 2022b, s. 349.

⁶⁶ II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölüm tarihiyle ilgili kaynaklar farklı ifadeler vermektedir. Anonim Selçuknâme müellifi II. Gıyâseddin Keyhusrev'in 643 yılı Recep ayının ortasında (6-7 Aralık 1245) öldüğünü zikretmektedir (*Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 93). Hamdullah el-Müstevfi el-Kazvînî ve Hândmîr ise 644 (1246/1247) yılını kaydetmektedirler (Kazvînî, 1387 hş., s. 478; Hândmîr, 1380 hş., II, s. 540). Ebû'l-Ferec'de Sultan'ın 1246 yılının başlarında öldüğünü ifade etmektedirler (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 545). Cenâbî, 654 (1256/1257) yılını verse de bu tarihin yanlış olduğu aşıkardır (Cenâbî, 2023, s. 78). Krş. Turan, 1971, s. 454; Merçil, 2013, s. 141.

⁶⁷ II. Gıyâseddin Keyhusrev vefat ettikten sonra bir araya gelen devlet ileri gelenleri Şemseddin Muhammed, Emîr Celâleddin Karatay, Emîr Şemseddin Hasoğuz, Emîr Eseddin Rûzbeh ve Fahreddin Ebû Bekir Attâr, kardeşlerinden yaşça büyük olması ve onlara göre daha meziyetli olmasından dolayı tahta İzzeddin Keykâvus'un geçmesini uygun görmüşlerdir. Bunun yanında diğer iki kardeşini de kendisinin emrinin dışına çıkmadıkları sürece tahta ortak etmişlerdir. bk. İbn Bîbî, 1996, II, s. 88-89; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 84. Krş. Turan, 1971, s. 458-459; Merçil, 2013, s. 141; Sümer, 2022b, s. 354.

⁶⁸ II. İzzeddin Keykâvus, İlhanlı tahtına çıkan Güyük Han'a itaatlerini bildirmek adına yerine kardeşi IV. Kılıç Arslan'ı göndermiştir. Ebû'l-Ferec, II. İzzeddin Keykâvus'un yerine kardeşini göndermesini şu şekilde açıklamaktadır: "Bu sırada Moğollar'ın elçileri gelerek Sultan İzzeddin'in Han'a saygılarını sunmak üzere gelmesini istediler. Sulan özür dileyerek memleketten ayrıldığı takdirde düşmanı olan Rumların ve Ermenilerin memleketlerine musallat olacaklarını anlattı ve kendi yerine kardeşi Rükneddin'i göndererek başka bir zaman bizzat kendisinin de gideceğini bildirdi" (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 545-546).

Rükneddin Kılıç Arslan, Roma'ya (Anadolu) döndükten sonra saltanatı kendi adına geçirdi.⁶⁹ Saltanat merkezinde fitne baş verdi ve kardeşler (aralarında) kavgaya tutuştular.⁷⁰ (Bu sırada) Erzincan valisi Behrâm Şah'ın (Mugîsüddin Tuğrulşâh) torunu olan (II.) Alâeddin Keykubad⁷¹ Kaan'ın ordusuna doğru giderken zehirlenip vefat etti.⁷²

(IV.) Rükneddin Kılıç Arslan

Moğol ordusunun saltanata (Anadolu'ya) geldiğini duyan İzzeddin Keykâvus İstanbul'a kaçtı.⁷³ Oradan da Berke Han'ın huzuruna Deşt-i Kıpçak'a gitti. Gurbetteyken vefat etti.⁷⁴ Rükneddin

⁶⁹ IV. Kılıç Arslan, Güyük Han'ın yanından dönmeden önce Han'dan kendisini sultan ilan etmesini rica etmişti. IV. Kılıç Arslan'ın bu isteğini geri çevirmeyen Han, bir ferman yayınlayarak onu Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı ilan etti. Han'ın fermanını arkasına alarak ülkesine dönen IV. Kılıç Arslan, Sivas'ta sultanlığını ilan etti. bk. İbn Bîbî, 1996, II, s. 117 vd.; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 85.

⁷⁰ IV. Kılıç Arslan'ın kendisini Sivas'ta sultan ilan etmesiyle beraber, kardeşler arasında ciddi anlaşmazlıklar boy gösterdi. Yıkılmakta olan bir devletin daha erken yok olmasını istemeyen Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli devlet adamlarından Emîr Celâleddin Karatay, üç kardeşi Konya-Aksaray arasındaki Kılıç Arslan Kervansarayında bir araya getirdi. İlk buluşmada II. Gıyâseddin Keyhusrev ve IV. Kılıç Arslan arasında küçük bir çarpışma meydana gelse de Celâleddin Karatay'ın ısrarıyla kardeşler bir araya gelmeyi kabul etti. Nihayet Celâleddin Karatay'ın yoğun çabası sayesinde üç kardeş müşterek hükümdar ilan edildi ve kısa süreliğine de olsa aralarındaki kavga yatıştırıldı. bk. Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 549-550; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 96; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 85-86. Krş. Turan, 1971, s. 466-473; Merçil, 2013, s. 141-142; Sümer, 2022b, s. 354; Taneri, 1993b, s. 251-252.

⁷¹ II. Alâeddin Keykubad, Gürcistan Kraliçesi Rusudan'ın kızı olan Gürcü Hatun'un (Tamara) oğludur. Müellifin II. Alâeddin Keykubad'ı Mugîsüddin Tuğrulşâh'ın torunu olarak zikretmesinin sebebi, Gürcistan Kraliçesi Rusudan'ın Tuğrulşâh'ın oğluyla evlenmiş olmasıdır. Rusudan'ın bu evliliğinden David isimli bir oğluyla Tamara adlı bir kızı dünyaya gelmiştir. Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Gürcistan'a düzenlediği sefer karşısında güçsüz kalan Kraliçe Rusudan, çareyi kızı Tamara'yı I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'le evlendirmekte bulmuştur. Bu evlilikten de dünyaya Alâeddin Keykubad gelmiştir. Ayrıca Gürcü Hatun'un Gıyâseddin Keyhusrev ile evliliğinden sonra zorla Müslüman yapıldığı rivayetine karşın, onun Mevlânâ'dan etkilenerek İslâmiyet'i kabul ettiği ile ilgili kaynaklarda bilgilerde mevcuttur. Geniş bilgi için bk. İbn Bîbî, 1996, II, s. 27, 36-38; Aksarâyî, 1944, s. 36; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 537-538; Eflâkî, 1973, I, s. 400; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 444; Turan, 1971, s. 458; Sümer, 2022b, s. 354; Subaşı, 2016, s. 384-401.

⁷² Altın Orda Devleti'nin hükümdarı Berke Han öldükten sonra yerine geçen Mengü Han, elçiler vasıtasıyla II. İzzeddin Keykâvus'un huzuruna gelerek itaatini arz etmesini istemiştir. İstemeyerek de olsa gitmek zorunda kalan II. İzzeddin Keykâvus, yolculuğu sırasında Celâleddin Karatay'ın öldüğü haberini alınca Mengü Han'ın yanına gitmekten vazgeçerek ülkesine dönmüştür. Bu durumu mektup yoluyla Mengü Han'a ileten II. İzzeddin Keykâvus, yerine kardeşi II. Alâeddin Keykubad'ı göndermiştir. Ancak II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Kılıç Arslan, kardeşleri II. Alâeddin Keykubad'ın Han'ın huzuruna çıktuktan sonra kendisini sultan ilan ettirebileceğini düşünerek onu Han'ın huzuruna varmadan Lala Muslih vasıtasıyla öldürtmüşlerdir (Aksarâyî, 1944, s. 39) İbn Bîbî'ye göre ise Alâeddin Keykubad ve maiyetindekilerin Erzurum'da bir gece kalarak yemek yiyip içki içtiklerini, sonra da uyumak için odalarına çekildiklerini, fakat sabahleyin Keykubad'ın ölü bulunduğunu, ölüm sebebinin araştırıldığını, ancak anlaşamadığını ve bunun üzerine birtakım dedikoduların çıktığını zikretmiştir (İbn Bîbî 1996, II, s. 153-155). Ayrıca bk. Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 560; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 444; Müneccimbaşı, 2013, II, s. 91. Krş. Turan, 1971, s. 473-474; Sümer, 2022d, s. 359.

⁷³ Kardeşleri II. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra taht için yeniden mücadeleye giren II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Kılıç Arslan, Kayseri yakınlarındaki Ahmedhisarı mevkiinde karşı karşıya geldiler. Savaşın sonunda II. İzzeddin Keykâvus galip geldi ve kardeşini affederek bir kaleye hapsedti. Bu mücadeleden sonra tahtı tek başına ele alan II. İzzeddin Keykâvus'a Baycu Noyan komutasında bir Moğol ordusunun geldiği haberi verildi. II. İzzeddin Keykâvus'un Baycu Noyan'a karşı koyacak gücünün olmamasına rağmen, yanındaki kişilerin kendisini onu yenebileceği fikrini aklına sokmaları yüzünden çevre bölgelerden topladığı birliklerle Moğolların karşısına çıktı. Aksaray'a bir konak mesafedeki Sultanhanı yakınlarında cereyan eden savaşta Selçuklu ordusu yenildi. Bu yenilgiden sonra II. İzzeddin Keykâvus Antalya tarafına kaçtı. Ancak Baycu'nun kendisini takip ettiğinden önce Lâdik'e (Denizli), daha sonra Bizans Devleti'ne sığındı. II. İzzeddin Keykâvus'un kaçmasını fırsat bilen IV. Kılıç Arslan, yeniden tahta çıktı. Bu sıralarda Baycu Noyan, Anadolu'dan çekilme kararı aldı. Bu haber II. İzzeddin Keykâvus'a iletilince sultan, sığındığı Bizans Devleti'nden ayrılıp Konya'ya geldi ve tahtı kardeşinden geri aldı. II. İzzeddin Keykâvus'un en küçük kardeşi II. Alâeddin Keykubad, Erzurum'da ölünce yoluna devam eden elçilik heyeti, Mengü Han'ın fermanıyla geri döndü. Fermana göre Selçuklu ülkesi ikiye bölünecek ve Kızılırmak'ın doğusunda kalan yerleri IV. Kılıç Arslan'a bırakılacaktı. Bu fermana boyun eğmek zorunda kalan II. İzzeddin Keykâvus, Kızılırmak'ın doğusunda kalan yerler IV. Kılıç Arslan'a bırakmak zorunda kaldı. bk. İbn Bîbî, 1996, II, s. 148-158; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 562-563; Aksarâyî, 1944, s. 41-51; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 97-99; Yûnûnî, 1954, I, s. 4. Krş. Turan, 1971, s. 478-493; Merçil, 2013, s. 142-144; Sümer, 2022b, s. 354-356; Sümer, 2022f, s. 403-405.

⁷⁴ IV. Kılıç Arslan'ın veziri Muînüddin Pervâne, onun basiresizliğinden yararlanarak devleti istediği şekilde yönetiyordu. Sonunda II. İzzeddin Keykâvus'u ortadan kaldırmak için Moğollarla iş birliği yaptı. Aralarında IV. Kılıç Arslan ve veziri Muînüddin Pervâne'nin de olduğu Noyan'ın önderliğindeki kalabalık Moğol ordusu, II. İzzeddin Keykâvus'u bertaraf etmek üzerine harekete geçti. Moğol ordusunun üzerine geldiğini öğrenen II. İzzeddin Keykâvus, Aynicâlût Savaşı'nda Moğol ordularının durdurulmasında büyük pay sahibi olan Memlük Sultanı Baybars'tan yardım talep etti. Ancak Sultan Baybars,

Kılıç Arslan, saltanatından sadece birkaç gün geçtikten sonra Mısır padişahı Bundukdârîyle (I. Baybars)⁷⁵ irtibatı var diye Moğol (askerleri) tarafından Çarşamba 2 Cemâziyelevvel 664 (9 Şubat 1266) yılında boğarak öldürüldü.⁷⁶

(III.) Gıyâseddin Keyhusrev

Gıyâseddin Keyhusrev b. Rükneddin, iki sene kadar yetim kaldıktan sonra tahta oturtuldu.⁷⁷ Ancak annesinin eşi Pervâne lakaplı⁷⁸ Muînüddin Süleyman b. Ali Deylemî, bu saltanata adaydı.⁷⁹ O esnada Rum'da karışıklık vardı (İbn Bîbî, 1996, II, s. 179-185; Aksarâyî, 1944, s. 100-109; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 597-598; Zehebî, 1999, II, s. 196). Bundukdârî (I. Baybars) fitnesi (Anadolu'da) baş verdi.⁸⁰ Pervâne Muînüddin, bir iftira yüzünden Rebûülevvel 676'da (Ağustos 1277) Aladağ'da⁸¹ öldürüldü (İbn Bîbî, 1996, II, s. 199-201; Aksarâyî, 1944, s. 116-117; Cenâbî, 2023, s. 81; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 102-103). En nihayetinde Gıyâseddin 682 (1283/1284) senesinde (Kazvînî,

yardıma gelemeyeceğini bildirince canını kurtarmak için ailesi, dayıları, bazı emîrler ve yakın adamlarıyla birlikte bir gemi vasıtasıyla Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos'a sığındı. Başlarda VIII. Mikhail Palaiologos, II. İzzeddin Keykâvus'u ve ailesini hoş bir şekilde karşılasa da Moğol tehlikesinden korktuğu için onu ve ailesini hapsedti. II. İzzeddin Keykâvus, hapiste olduğu sıralarda Altın Orda Devleti hükümdarı Berke Han Müslümanlara karşı yapılan zulümler yüzünden Hülâgû'ya düşman olmuş, ona karşı Memlük Hükümdarı Baybars ile bir ittifak cephesi oluşturmuştu. II. İzzeddin Keykâvus'un da Bizans'a esir olduğunu ve burada eziyet gördüğünü bilen Berke Han, bir ordu göndererek II. İzzeddin Keykâvus'u esaretten kurtarıp yanına aldı. II. İzzeddin Keykâvus'a karşı oldukça hoşgörülü davranan Berke Han, Kırım sahillerindeki Suğdak ve Solhad şehirlerini dirlik olarak ona tahsis etti. Hayatının yaklaşık 17 yılını gurbette geçiren II. İzzeddin Keykâvus, Kırım'da vefat etmiştir. Niğdeli Kadı Ahmed, II. İzzeddin Keykâvus'un ölüm tarihi olarak 671 (1272/1273), (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 443), İbn Bîbî ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 678 (1279-1280) veya 679 (1280-1281), (İbn Bîbî 1956, s. 735 vd.; 1996, II, s. 158-162; Müneccimbaşı, 2013, II, s. 94-95), Ebü'l-Fidâ, Makrîzî ve Cenâbî ise 677 (1278/1279) yıllarını zikretmektedirler (Ebü'l-Fidâ, 1977, II, s. 343; Makrîzî, 1941, IV, s. 186; Cenâbî, 2023, s. 80-81). Ayrıca bk. Aksarâyî, 1944 s. 75-77. Krş. Turan, 1971, s. 493-504; Merçil, 2013, s. 143-144; Sümer, 2022b, s. 354-356.

⁷⁵ Baybars el-Bundukdârî, 1260-1277 yılları arasında hükümdarlık yapan Memlük sultanıdır. Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Köprülü, 1979, s. 357-363; Koprman, 1992, s. 221-223.

⁷⁶ IV. Kılıç Arslan'ın öldürülme sebebi, Sultan Baybars'la olan ilişkileriyle ilgili olmayıp Selçuklu ülkesinin yönetimini tamamen ele geçirmek isteyen vezir Muînüddin Pervâne'nin haksız iftiralara sonucudur. Muînüddin Pervâne, Moğol komutanı Napşı Noyan'a IV. Kılıç Arslan'ın, Memlük Sultanı I. Baybars'la iş birliği içinde olduğunu ve her taraftan askerler toplayarak Moğol kuvvetlerinin üzerine saldıracağına dair ifadelerde bulunmuştur. Her ne kadar IV. Kılıç Arslan, Moğol kuvvetlerine bunun bir iftira olduğunu söylese de İbn Bîbî, bir yemek ziyafeti sırasında Moğol askerleri tarafından önce yemeğine zehir konulduğunu, daha sonra yay kirişiyile boğularak öldürüldüğünü kaydetmektedir (664/1265-1266). Niğdeli Kadı Ahmed ise IV. Kılıç Arslan'ın boğularak değil, yemeğine konulan zehir yüzünden öldüğünü zikretmektedir (İbn Bîbî 1956, s. 643-650; trk. trc. II, 1996, s. 165-170; Kadı Ahmed 2015, I, s. 444). Ebü'l-Ferec, Zehebî, Ebü'l-Fidâ, İbn Kesîr ve Cenâbî, IV. Kılıç Arslan'ın ölüm tarihi için 666 (1267/1268) yılını belirtmektedirler (Ebü'l-Ferec, 1945, II, s. 587; Zehebî, 1999, II, s. 188; Ebü'l-Fidâ, 1977, II, s. 335; İbn Kesîr, 1991, XIII, s. 253; Cenâbî, 2023, s. 80). Ayrıca bk. Aksarâyî, 1944, s. 81-84; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 98-99. Krş. Turan, 1971, s. 526-532; Merçil, 2013, s. 144; Sümer, 2022f, s. 403-405; Kesik, 2020, s. 92.

⁷⁷ III. Gıyâseddin Keyhusrev tahta çıktığında, İbn Bîbî'ye göre iki buçuk (İbn Bîbî, 1956, s. 650; 1996, II, s. 170), Ebü'l-Ferec, Ebü'l-Fidâ ve Cenâbî'ye göre dört (Ebü'l-Ferec, 1945, II, s. 587; Ebü'l-Fidâ, 1977, II, s. 343; Cenâbî, 2023, s. 80), Kerîmüddin Aksarâyî'ye göre altı (Aksarâyî, 1944, s. 87), İbn Kesîr göre ise on yaşındaydı (İbn Kesîr, 1991, XIII, s. 253).

⁷⁸ Bazı Orta Çağ Türk-İslâm devletlerinde hüküm, ferman, berat anlamında kullanılan terim ve bu belgeleri hazırlamakla görevli memura verilen ünvan. Geniş bilgi için bk. Kesik, 2007, s. 244.

⁷⁹ Muînüddin Pervâne, Selçuklu tahtındaki gücünü arttırmak için III. Gıyâseddin Keyhusrev'in annesiyle evlenmiştir. bk. Cenâbî, 2023, s. 80; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 156.

⁸⁰ Selçuklu emîri Hatîroğlu Şerefeddin Mesud, isyana kalkışmadan önce Sultan I. Baybars'a kendisine destek vermesi için elçiler göndermişti. Karşılıklı gönderilen elçilerden sonra I. Baybars, ordusuyla beraber Anadolu'ya geleceğini bildirdi. Bu sıralarda Hatîroğlu Şerefeddin, Moğollar tarafından öldürüldü. Ancak bu durum, I. Baybars'ın Anadolu'ya gelmesine engel olmadı ve sultan, büyük bir orduyla Selçuklu ülkesine girdi. Bu haber Moğollar'a ulaştınca, hızlı bir şekilde I. Baybars'ı karşılamak için harekete geçtiler. Muînüddin Pervâne'de toplayabildiği kadarıyla bir grup Selçuklu askeriyle Moğollar'a katıldı. İki ordu, 675 (1277) tarihinde karşı karşıya geldiler. Uzun bir çarpışmanın ardından I. Baybars'ın ordusu galip geldi ve neredeyse savaş meydanındaki tüm Moğol askerleri kılıçtan geçirildi. Muînüddin Pervâne ise bu savaştan yara almadan kaçıp kurtulmayı başardı. Söz konusu savaş hakkında geniş bilgi için bk. İbn Bîbî, 1996, II, s. 186-196; İbn Şeddâd, 1983, s. 169-174; Aksarâyî, 1944, s. 113-116; Ebü'l-Ferec, 1945, II, s. 598-599; Ebü'l-Fidâ, 1977, II, s. 340; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 445; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 101-102; Turan, 1971, s. 537-543-549; Merçil, 2013, s. 146; Kesik, 2020, s. 92.

⁸¹ Aladağ, Van Gölü'nün kuzeydoğusundadır. İlhanlı hükümdarlarının yazlık karargâhu burada bulunmaktaydı. Argun Han burada bir saray yaptırmıştır. bk. Darkot, 1978, s. 279.

1387 hş., s. 479; Ebü'l-Fidâ, 1977, II, s. 351)⁸² Erzincan'da Ahmet Han b. Hülâgû'nun fermanıya katledildi.⁸³

(II.) Gıyâseddin Mesud

Kırım'dan gelen Gıyâseddin Mesud b. İzzeddin Keykâvus,⁸⁴ Argun Han fermanıya padişah oldu.⁸⁵ Rum onun bir şey yapabileceği halde değildi. Menteşe ve Karaman evlatlarının çoğu şehri istila altına almışlardı. Gıyâseddin Mesud 697 (1297/1298) senesinde vefat etti (Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 156).⁸⁶

(III.) Keykubad

Keykubad b. Ferâmürz, amcasının ardından Gazan Han'ın isteği üzerine tahta oturdu (Aksarâyî, 1944, s. 235-236; Kazvînî, 1387 hş., s. 480; Cenâbî 2023, s. 82; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 132). Daha sonra yine Gaza Han'ın isteğiyle ... senesinde saltanatı sona erdi⁸⁷ ve o nesil tamamıyla tükendi.⁸⁸

SONUÇ

Târîh-i Cihân-ârâ Türk-İslâm devletleri çalışmalarında başvurulacak önemli kaynaklardan biridir. Eser Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvînî tarafından Farsça kaleme alınmış muhtasar umumi bir tarih kitabıdır. Eserin ikinci nüshası genel olarak Türk-İslâm devletlerine ayrılmıştır. *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın kronolojiye sadık kalınarak kaleme alınması ve zikrettiği devletlerin kendi aralarındaki akrabalık ilişkilerine de dikkat çekmesi, değerini artırmıştır. Eser, Selçuklular tarihi açısından geç dönem kaynaklarından biri olmasına rağmen bu özellikleri sayesinde Selçuklu tarihi çalışmalarında başvurulacak önemli eserlerdendir.

Târîh-i Cihân-ârâ'da Selçuklular dört başlık altında ele alınarak her sultanın döneminde meydana gelmiş önemli olayları çok fazla detaya inilmeden zikredilmiştir. Eserde sultanların askerî-siyasî faaliyetleri ve ölüm yılları için verilen tarihler, diğer kaynaklar tarafından da teyit edilmektedir. *Târîh-i Cihân-ârâ* sadece sultanların askerî ve siyasî faaliyetlerini değil ahlaki yönleri, fiziksel görünüşleri ve nerede nasıl öldükleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

⁸² Cenâbî ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, III. Gıyâseddin Keyhusrev'in 681 (1282/1283) tarihinde öldüğünü kaydetmektedirler (Cenâbî, 2023, s. 81; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 107). Krş. Turan, 1971, s. 583-584; Merçil, 2013, s. 149; Sevim, 2022c, s. 351.

⁸³ III. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölüm emrini veren kişi Ahmet Han değil, Argun Han'dır. Müellifin bu şekilde kaydetmiş olmasının yüksek muhtemel sebebi, Abaka Han'ın ölümünden hemen sonra toplanan kurultayın, hükümdar olarak Ahmet Han'ı seçmesidir. Ahmet Han, Argun Han'ın kardeşidir. bk. Cenâbî, 2023, s. 81; Turan, 1971, s. 583-584; Sümer, 1991, s. 355-357; Sevim, 2022c, s. 351.

⁸⁴ II. Gıyâseddin Mesud, II. İzzeddin Keykâvus'un oğludur. Babası Kırım'da gurbetteyken oğlu II. Gıyâseddin Mesud'u kendine veliaht ilan etmiştir. II. Gıyâseddin Mesud, buna istinaden babasının vefatı üzerine deniz yoluyla Anadolu'ya geçmiştir. bk. Kesik, 2004b, s. 342; Öden, 1997, s. 287-300.

⁸⁵ II. Gıyâseddin Mesud'un tahta çıkış tarihi olarak; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah 681 (1282/1283) (Müneccimbaşı, 2017, II, s. 108), Ebü'l-Fidâ ise 682 (1283/1284) yılını zikretmektedir (Ebü'l-Fidâ, 1977, II, s. 351). Krş. Turan, 1971, s. 583; Merçil, 2013, s. 149; Kesik, 2004b, s. 342.

⁸⁶ II. Gıyâseddin Mesud'un ölüm tarihi için; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah 704 (1304/1305) (Müneccimbaşı, 2017, II, s. 121), Niğdeli Kadı Ahmed ise 708 (1308) yılını zikretmektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 449). Ayrıca bk. Aksarâyî, 1944, s. 301. Krş. Turan, 1971, s. 644-645; Merçil, 2013, s. 152; Kafesoğlu, 1979, s. 384; Kesik, 2004b, s. 342-344.

⁸⁷ III. Alâeddin Keykubad, yılında tahttan indirilerek İsfahan'da yaşamaya mecbur edilmiştir. Yerine II. Mesud, ikinci defa tahta geçirilmiştir. bk. Aksarâyî, 1944, s. 294-295; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 120.

⁸⁸ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, II. Mesud'un 704 (1304/1305) yılındaki ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkıldığını zikretmektedir (Müneccimbaşı, 2017, II, s. 121). Niğdeli Kadı Ahmed ise II. Mesud'un 708 (1308/1309) yılında öldüğünü ve onun devletin başına geçen son erkek üye olduğunu kaydetmektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 449). Mısırlı tarihçi Makrîzî'de 718 (1318) yılında Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkıldığını ifade etmektedir (Makrîzî, 1941, IV, s. 186). Krş. Turan, 1971, s. 642-645; Merçil, 2013, s. 152; Kafesoğlu, 1979, s. 384; Kesik, 2004b, s. 342-344; Sümer, 2022e, s. 359-361.

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti

Târîh-i Cihân-ârâ'da Türkiye Selçuklu Devletiyle ilgili olarak ilk bilgiler, Arslan Yabgu'nun soyundan gelenlerin Anadolu'da bir devlet kurmalarına vesile olan Kutalmış-Alparslan mücadelesidir. Kutalmış'ın Sultan Alparslan'a yenilip ölmesiyle oğlu Süleyman Şah, Sultan Alparslan tarafından Anadolu'ya seferlerle meşgul edilmiş bu sayede de herhangi bir isyana kalkışmamaları sağlanmıştır. *Târîh-i Cihân-ârâ* Süleyman Şah'ın Anadolu'ya Sultan Alparslan tarafından gönderildiğini naklederek devletin kuruluşuna işaret etmiştir. Daha sonra sırasıyla tahta çıkan Sultanların, kendi dönemlerinde meydana gelen olayları fazla ayrıntıya girmeden anlatmıştır. Eserde Sultanların faaliyetlerini anlattığı bölümlerde yer yer birçok kaynaktan olmayan bilgilere değinilmiştir. Mesela II. Rükneddin Süleyman'ın Gürcülerle yaptığı savaşın asıl kaybedilme sebebini açıklayan Kadı Ahmed Gaffârî olmuştur. Her ne kadar Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, bu savaşın 598 (1201/1202) tarihinde vuku bulduğunu ve verdiği tarihi bir başkasından değil kendi muhakemesine dayanarak yazdığını belirtmiş olsa da bu bilgiyi Gaffârî'nin eserinden aldığı aşikardır. Öte yandan Sultan Alâeddin Keykubad'ın ölümüyle birlikte tahta çıkmış sultanlara dair verdiği bilgiler de son derece önemlidir. Çünkü Türkiye Selçuklu Devleti'nin son yıllarıyla ilgili bilgi veren kaynaklar son derece azdır. Bundan dolayı *Târîh-i Cihân-ârâ* Türkiye Selçuklu Devleti tarihi çalışmalarında önemli bir konuma sahiptir.

Extended Abstract

Ahmad b. Muhammad-i Ghaffârî-i Qazvîni (d. 975/1567) was an Iranian philosopher and historian who lived during the reign of the Safavid shah Shah Tahmasb I (d. 984/1576). According to the researcher Sadiq Sajjadi, Gaffari was born in Qazvin in 900 (1494-1495). However, the English orientalist Charles A. Storey, while describing the author's year 920 (1514/1515), said that his birth was 920 (1514/1515), referring to the passage in which he mentions that "the birth of this khakir, the most evil of the servants of God, took place in the month of Dhul-Hijjah (February 1514) of the same year in Tehran, near Rey in the sign of Kavs". The family to which he belongs has been descended from an enlightened lineage for centuries. The famous Shafi'i jurist and author of *al-Hawi's-sagir*, Abd al- Ghaffâr b. Abd al-Karim al-Qazvîni (d. 665/1266) was one of his ancestors. The author took the name Ghaffârî from Abdulghaffâr. Some scholars have also mentioned his name as Ghaffârî, saying that the descendants of the Gaffârî family are descended from the companion Abu Zar al-Ghiffârî (d. 32/653). His father was Qadi Muhammad, who was known as the qadi of Rey. Apart from his duty as a qadi, his father also wrote poems under the pseudonym Visâlî. It is understood that Ghaffârî, whose childhood and education periods are not known, received a very good education from his works and the duties he undertook. Ghaffârî, like his father, served as a qadi and, like him, had close relations with the Safavid rulers and princes. After performing the Hajj, he went to Deybul (India) and started to reside there. Ghaffârî is not only a well-known writer in Iran and India. As can be understood from the translation of his work *Nigârîstân* into Ottoman Turkish, he was also a well-known writer in the Ottoman Empire (1300-1922). Ghaffârî died in 975 (1567/1568) in Deybul. Although the date of Ghaffârî's death is mentioned as 905 (1499/1500) or 965 (1557/1558) in some sources, this is not correct. Because the author, who wrote two works, completed one of them in 959 (1551/1552) and the other in 972 (1564/1565).

Qadi Ahmad Ghaffârî wrote two works. The first of these is the work called *Nigârîstân* (*Târîh-i Nigârîstân*). The work was completed by the author in 959 (1551/1552) and dedicated to the Safavid Shah Tahmasb I. The work, which contains 330 historical stories and events that took place during the period, was translated into Turkish by Altıparmak Mehmed Efendi under the name of *Nuzhet-i Cihân ve Nâdire-i Zamân* (*Nigârîstân* Translation). *Nigârîstân* was published in Bombay in 1829 and 1859 and was also published by Murtazâ Mudarris-i Gilânî under the title *Târîh-i Nigârîstân*.

The second work written by Qadi Ahmad Ghaffârî is *Tarikh Jehan Ara* or *Nusah-i Jehan Ara*, which means "the history that adorns the world". The work is a brief general history starting from the pre-Islamic period until 1565 and consists of a "title" and three "copies". In the title chapter, the creation of the world and prophethood are mentioned, while the first copy of the work mentions the

prophets and the twelve imams, the second copy mentions the rulers in the pre-Islamic and Islamic periods, and the third copy mentions the Safavid State. *Tarikh Jehan Ara* is especially valuable because it contains valuable information about the history of little-known dynasties that ruled different regions and draws attention to the kinship relations between dynasties. While writing his *Tarikh Jehan Ara*, Ghaffārī made use of *Mīr Yahyā Qazvinī Lubb al-Tawarīkh*, Abū Bekr-i Tihri'nī's *Kitāb-ı Diyārbekriyye*, Ibn Bezzāz *Safvetu's-Safa*. The oldest known copy of *Tarikh Jehan Ara* is registered in the Bayezid Library in Istanbul under archive number 2397 and is dated 1582. The chapters on the Pīshdādids, Keyānids and Sāsānids were published in London (1799) by W. Ouseley under the title *Epitome of the Ancient History of Persia with English translations*, and the chapter on the Golden Horde was published in Leningrad (1941) under the title *Sbornik materialov with Russian translation*. The complete work was published in Tehran by Hasan al-Narāqī.

KAYNAKÇA

I. Kaynak Eserler

Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, XXXIII/XXVI, nşr. Mustafa Favaz ve Hikmet Favaz, Beyrut 2004.

Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.

Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, II/I, trk. trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1973.

Alâüddîn Atâ Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, III/II, nşr. Mirzâ M. Kazvîn, Leiden-London 1916.

Anna Komnena, *Alexiad*, trk. trc. Bilge Umar, İstanbul 1995.

Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk der Ânâtülî*, nşr. Nâdire Celâlî, Tahran 1378 hş.

Anonim, *Haçlı Tarihi*, Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Anonim *Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri)*, trk. trc. İlhan Aslan, İstanbul 2019.

Ansbertus, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, ing. trc. Josef Dobrovsky, Prag 1827.

Azîmî, *Târîhu'l-Azîmî*, nşr. ve trk. trc. Ali Sevim, Ankara 2006.

Başkumandan Simbat, *Vekayiname (951-1334)*, trk. trc. H. D. Andreasyan, Yayınlanmamış TTK Nüshası, Ankara 1946.

Bündârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trk. trc. K. Burslan, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.

Cenâbî, *el-Aylemü'z-Zâhir fi Ahvâli'l-Evâ'il ve'l-Evâhir: Türkiye Selçukluları*, nşr. ve trk. trc. Muharrem Kesik, Selenge Yayınları, İstanbul 2023.

Ebü Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, nşr. Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî, Beyrut 1974.

Ebü'l-Ferec (İbnü'l-İbrî), *Ebü'l-Ferec Tarihi*, trk. trc. Ö. R. Doğrul, Ankara 1945.

Ebü'l-Ferec (İbnü'l-İbrî), *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, nşr. Antuvan Sâlihânî el-Yesûî, Beyrut 1983.

Ebü'l-Abbâs el-Karamanî, *Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-uvel fi't-Tarih*, III/II, nşr. Ahmet Hatîf ve Fahmi Sâad, Beyrut 1992.

Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, nşr. Mahmûd Deyyûb, Beyrut 1977.

Ebü'l-Velîd İbnü'ş-Şihne, *ed-Dürri'l-Müntehab fi Târîhi Memleketi Haleb*, nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dimaşk 1984.

Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, II/II, nşr. Seyyid Mahmûd Horasânî, Meşhed 1341 hş.

Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1387 hş.

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti

Hândmîr, *Habîbü's-Siyer Fî Ahbâri Efrâdi'l Beşer*, IV/II, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1380 hş.

İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, nşr. A. Sadık Erzi, Ankara 1956; a.e: *Selçuknâme*, trk. trc. Mürsel Öztürk, C. I-II, Ankara 1996.

İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, XXVII/XXVI, nşr. Kâmil Salmân al-Jubûri ve Mahdi al-Naim, Beyrut 2010.

İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-Âsarahüm min-Zevî's-Sultânî'l-Ekber*, VIII/V, nşr. Süheyl Zekkar, Beyrut 2000.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, VIII/IV, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1977.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1991.

İbn Nazîf, *et-Târîhu'l-Mansûrî: Telhîsü'l-Keşf ve'l-Beyân fî Havâdisi'z-Zamân*, nşr. Ebû'l-Îd Dûdû, Dîmaşk 1981.

İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, XII/VI, nşr. Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1936.

İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, I-III, nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire 1953-1960; a.e: V/IV, nşr. Haseneyn Muhammed Rebî, Kahire 1972.

İbn Vâsıl, *et-Târîhu's-Sâlihî*, II/II, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 2010.

İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer*, C. VII, nşr. Saîd Abdülfettâh Aşûr, Freiburg-Kahire 1972.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, nşr. C. J. Tornberg, Leiden 1851-1876.

İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid*, nşr. Bedevî Abdüllaîf Avad, Kahire 1959.

İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târîhu Dîmaşk*, nşr. Henry F. Amedroz, Beyrut 1908; a.e: *The Damascus Chronicle of the Crusades*, ing. trc. H. A. R. Gibb, London 1932.

İbnü'l-Verdî, *Tetimmatü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, nşr. Ahmed Rifat el-Bedrâvî, Beyrut 1970.

İzzeddin İbn Şeddâd, *Târîhu'l-Meliki'z-Zâhir*, nşr. Ahmed Hutayt, Beyrut 1983.

Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihân-ârâ*, nşr. Hasan-ı Nerâkî, Tahran 1342 hş.

Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*, nşr. Sâmî ed-Dehhân, Dîmaşk 1951-1968.

Kerîmüddin Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1944; a.e: trk. trc. M. Nuri Gençosman ve F. N. Uzluk, Ankara 1943; a.e: trk. trc. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Kirakos Ganjakec'i, *History of Armenia*, nşr. K. A. Melik, Ohanjanyani 1961.

Kutbüddin Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*, III/I, nşr. Osmania Oriental Publications Bureau, Haydarâbâd-Dekken 1954.

Makrîzî, *es-Sülûk li-Marifeti Düveli'l-Mülûk*, XII/IV, nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire 1941.

Matthieu d'Edessa, *Chronique de Matthieu d'Edesse (962-1136)*, fr. trc. M. Edouard Dulaurier, Paris 1858; a.e: *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trk. trc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000.

Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn-i Mingburnî*, nşr. M. Hâfız Ahmed Hamdî, Kahire 1953.

Muhammed b. Ali Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, C. I-II, trk. trc. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 2020.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ' ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VII/IV, nrş. Abbas Parviz, Tahran 1338 hş..

Muslihuddîn Lârî, *Mir'âtü'l-Edvâr ve Mirkâtü'l-Ahbâ*, C. I-II, nrş. Seyyid Celil Sagrevaniyan, Tahran 2014.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, nrş. ve trk. trc. Ali Öngül, İstanbul 2017.

Nicephoke Bryennios, *Les Ouatre Livres des Histoires*, fr. trc. Henri Grégoire, *Byzantion*, XXV-XXVII, 1955-1957.

Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, II/I, nrş. ve trk. trc. Ali Ertuğrul, Ankara 2015.

Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, trk. trc. Fikret Işıtan, TTK Yayınlar, Ankara 1995.

Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârîh: Selçuklular Tarihi*, II/5, nrş. Ahmed Ateş, Ankara 1999; a.e: *Câmiü't-Tevârîh: Tarih-i Selâtin-i Harezmi*, nrş. Muhammed Rûshan, Tahran 2010.

Sadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkiyye*, nrş. Muhammed İkbâl, Lahor 1933.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fi Târîhi'l-Ayân*, XXIII/XIX, nrş. Muhammad Anas Al-Khan v.dğr., Beyrut 2013.

Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu: 1245-1248*, trk. trc. Erendiz Özbayoğlu, Antalya 2006.

Süryânî Mihail, *Süryânî Patrik Mihail'in Vakâyinâmesi (1042-1195)*, II, trk. trc. Hrant D. Andreasyan, Yayınlanmamış TTK Nüshası, Ankara 1944.

Yâfiî, *Mirâtü'l-Cenân ve İbretü'l-Vakzân fi Marifeti Havâdisi'z-Zamân*, IV/III, nrş. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1997.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, nrş. Dâru Sâdır, Beyrut 1977.

Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII/XVIII, nrş. Şuayb el-Arnaût v.dğr., Beyrut 1984.

Zehebî, *Târîhu'l İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-a'lâm*, LIII/XXX, nrş. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 1990.

Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, nrş. Hasan İsmâil Merve ve Mahmûd el-Arnaût, Beyrut 1999.

II. Tetkikler

Baykara, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164 - 1211) Gazi-Şehit*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

Darkot, Besim, "Aladağ", *İA*, C. I, İstanbul 1978, s. 279.

Demirkent, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Yayınları, Ankara 1996.

_____, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997.

_____, "Kılıçarslan I", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 396-398.

Eldem, Halil Ethem, *Kayseri Şehri*, haz. Kemal Göde, Kayseri 2011.

Günal, Zerrin, "Selçuklu Hizmetinde Gabraslar ve Vezir İhtiyareddin Hasan", ed. Emine Uymaz vd., *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, Bilge Yayınları, İstanbul 2013, s. 200-210.

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti

Gündüz, Buket, *Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu 2019.

Honigmann, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, trk. trc. Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

Huart, Cl. "Gaffârî", *İA*, C. IV, İstanbul 1979, s. 706.

İçer, Ali, *Târîh-i Cihân-ârâ'nın Türkçe Tercümesi (Karahanlılardan Timurluların Sonuna Kadar)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Iğdır Üniversitesi, Iğdır 2020.

Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, MEB Yayınları, İstanbul 1973.

_____, "Selçuklular", *İA*, C. X, İstanbul 1979, ss. 353-416.

_____, "Alparslan", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, ss. 526-530.

Kaya, Önder, "el-Melikü'l-Eşref, Mûsâ", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 64-66.

Kaya, Selim, "Süleyman Şah II", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 105-108.

_____, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi: 1192-1211*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2001.

Kesik, Muharrem, "Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri", *Türk Kültürü Dergisi*, sy. 454, 2001, ss. 97-105.

_____, "Melikşah", *DİA*, C. XXI, Ankara 2004a, ss. 58-59.

_____, "Mesud II", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004b, ss. 342-344.

_____, "Pervâne", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, ss. 244.

_____, "Sâdeddin Köpek", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 392-393.

_____, "Sultan I. Kılıç Arslan'dan Sonra Türkiye Selçuklu Tahtına Kim Geçti?", *Türkiye Selçukluları: Makaleler*, Kriter Yayınları, İstanbul 2014.

_____, "Muînüddin Süleyman Pervâne", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 91-93.

Kırzioğlu, M. Fahreddin, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953.

Koca, Salim, *I. İzzeddin Keyyıkavus Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1989.

_____, "Moğol İstilâsına Karşı Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Güvenlik Politikası", *Gazi Türkiyat*, 1(5), 2009, ss. 187-216.

_____, "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Zehirlenmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, 2010, ss. 347-369.

_____, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 37, 2015, ss. 35-84.

Koprıman, Kâzım Yaşar, "Baybars I", *DİA*, C. V, İstanbul 1992, ss. 221-223.

Köprülü, M. Fuad, "Baybars I", *İA*, C. II, İstanbul 1979, ss. 357-363.

Köymen, M. A. "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Bellekten*, 57(218), 1993, ss. 71-80.

_____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı*, C. III, TTK Yayınları, Ankara 2011.

- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, trk. trc. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Öden, Zerrin Günal, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Mesud Hakkında Bazı Görüşler", *Belleten*, 61(231), 1997, ss. 287-300.
- Özaydın, Abdülkerim, "el-Melikü'z-Zâhir Gâzî", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 83-84.
- _____, "Tutuş", *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, ss. 446-449.
- _____, "Kılıçarslan II", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 398-402.
- Özbek, Süleyman, *Türkiye Selçukluları-Eyyubi İlişkileri*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1995.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I, trk. trc. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Seccâdî, Sâdık, "Gaffârî", *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996, ss. 280-281.
- Sevim, Ali, *Malazgirt Meydan Savaşı*, TTK Yayınları, Ankara 1971.
- _____, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- _____, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Yayınları, Ankara 1990.
- _____, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- _____, "Süleyman Şah I", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 103-105.
- _____, "Keyhusrev I", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022a, ss. 346-348.
- _____, "Keyhusrev II", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022b, ss. 348-350.
- _____, "Keyhusrev III", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022c, ss. 350-351.
- Sevim, Ali ve Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Subaşı, Ömer, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), ss. 384-401.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I, 1969, ss. 1-147.
- _____, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972.
- _____, "Argun", *DİA*, C. III, İstanbul 1991, ss. 355-357.
- _____, "Kösedağ Savaşı", *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002b, ss. 272-273.
- _____, "Kutalmış", *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002a, ss. 480-481.
- _____, "Mesud I", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 339-342.
- _____, "Anadolu Selçukluları", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 380-384.
- _____, "Keykâvus I", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022a, ss. 351-353.
- _____, "Keykâvus II", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022b, ss. 354-356.
- _____, "Keykubad I", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022c, ss. 357-359.
- _____, "Keykubad II", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022d, s. 359.
- _____, "Keykubad III", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022e, ss. 359-361.
- _____, "Kılıçarslan IV", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022f, ss. 403-405.

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti

Taneri, Aydın "Celâleddin Hârizmşah", *DİA*, C. VII, İstanbul 1993a, ss. 248-250.

_____, "Celâleddin Karatay", *DİA*, C. VII, İstanbul 1993b, ss. 251-252.

_____, "Çetr", *DİA*, C. VIII, İstanbul 1993, ss. 293-294.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.

_____, "Kılıç Arslan I", *İA*, C. VI, İstanbul 1977, ss. 681-688.

_____, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

Uyumaz, Emine, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, C. I, İstanbul 1944.

Yürekli, Tülay, "Eyyubi Ailesi Kadınları", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 6, 2011, ss. 329-342.

 SUITDER SÖĞ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.